

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2013

Monika Kolářová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**VÝZNAM JAKO ZPŮSOB UŽITÍ VÝRAZU,
ŘEČOVÉ HRY A JEDNÁNÍ PODLE PRAVIDLA**

Monika Kolářová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Teorie a filozofie komunikace

Diplomová práce

**VÝZNAM JAKO ZPŮSOB UŽITÍ VÝRAZU,
ŘEČOVÉ HRY A JEDNÁNÍ PODLE PRAVIDLA**

Monika Kolářová

Vedoucí práce:

Mgr. Radek Schuster Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Chtěla bych poděkovat vedoucímu své diplomové práce Mgr. Radku Schustrovi Ph. D. za cenné rady a připomínky. Zároveň bych ráda poděkovala své rodině za podporu během celého studia.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 VZNIK A VÝVOJ TEXTU FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ	4
2.1 Wittgenstein a jeho pozůstalost	4
2.2 Filosofická zkoumání.....	8
2.2.1 The Big Typescript.....	8
2.2.2 Modrá a Hnědá kniha	10
2.2.3 Závěrečná fáze vývoje Filosofických zkoumání	10
2.2.4 Vydání Filosofických zkoumání	12
3 PŘEHLED A STRUKTURA ARGUMENTŮ FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ	14
3.1 Filosofie, jazyk a pravidla.....	15
3.1.1 Kritika Augustinovy koncepce §§1-64	15
3.1.2 Nastínění nové koncepce filosofie a logiky, rodinná podobnost §§65-133.....	19
3.1.3 Obecná forma věty, „understanding“ a paradox řízení se pravidlem §§134-242	23
3.2 Psychologie, soukromý jazyk a gramatika.....	26
3.2.1 Soukromý jazyk §§243-315	26
3.2.2 Mysl vs. řeč a zmatek pojmů §§316-427	30
3.2.3 Psychologické koncepty a gramatika §§428-693	33
4 ANALÝZA VYBRANÝCH TÉMAT FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ	36
4.1 Význam jako způsob užití	36
4.1.1 Pojetí významu v Traktátu	37
4.1.2 Definice významu	38

4.1.3	Výcvik a učení se významu	41
4.2	Jazykové hry	44
4.2.1	Analogie jazyka a hry	44
4.2.2	Definice jazykových her.....	46
4.2.3	„Framework“ jazykových her a „Forma života“	50
4.3	Pravidla jazyka	55
4.3.1	Pravidla jazyka a ostatní pravidla	55
4.3.2	Definice pravidel jazyka.....	57
4.3.3	Filosofie a gramatika	61
5	ZÁVĚR	64
6	SEZNAM LITERATURY	67
7	RESUMÉ	70
8	PŘÍLOHY	71

1 ÚVOD

Na začátku 20. století došlo v analytické filosofii k velkému obratu, jehož cílem bylo vytvoření dokonalého jazyka s jasně stanovitelnými pravidly. Vágnost a neurčitost byly pojmy, které myslitelé chtěli odstranit jednou provždy. Filosofie tak měla být postavena na úroveň vědy, tzn. takové vědy, která je schopna přinášet a kumulovat poznatky. Postupem času se však našli myslitelé, kteří se vůči takovému cíli začali vymezovat. Tím byl započat další obrat, který už neusiloval o redukci jazyka na jasná pravidla, ale usiloval naopak o zdůraznění jeho rozmanitosti. Jedním z těchto myslitelů byl Ludwig Wittgenstein, jehož myšlení bylo součástí obou těchto etap. Pro svou diplomovou práci jsem si vybrala právě tohoto autora, konkrétně jeho pozdní myšlení prezentované v díle *Filosofická zkoumání*, které je nejen kontrastem pro počáteční obrat zaměřený na dokonalý jazyk, ale tvoří také kontrast pro jeho samotné dřívější myšlení (*Tractatus Logico-philosophicus*).

V úvodní části se zaměřím na pozůstalost L. Wittgensteina a na vznik a vývoj samotného díla *Filosofických zkoumání*. Wittgenstein nebyl typickým autorem, který by napsal v průběhu svého života určitý počet knih. Naopak neustále upravoval svoje poznámky, které sice zamýšlel vydat, ale pro svou nespokojenost to ve většině případů neučinil. Jeho pozůstalost tak tvoří obrovské množství poznámek, jejichž klasifikace a uspořádání má určitý systém. Z tohoto důvodu je pro detailní studium Wittgensteina nezbytné znát způsob členění poznámek. Součástí práce jsou také přílohy, ve kterých je uveden von Wrightův katalog, jenž klasifikuje Wittgensteinovy poznámky, a seznam všech Wittgensteinových děl, vydaných převážně po jeho smrti. Vznik a vývoj *Filosofických zkoumání*, které jsou také popsány v úvodní části, jsou konkrétní ukázkou toho, jak Wittgenstein postupoval při tvorbě svých textů. Jednotlivé fáze tvorby *Filosofických zkoumání* probíhaly od r. 1929 až do jeho smrti. Kromě samotného vývoje daného díla, jsou uvedena i jednotlivá vydání, která byla od r. 1953 aktualizována. Mimo jiné zde také vysvětlím, proč se nebudu věnovat druhé části *Filosofických zkoumání*.

Další část mé práce je věnována struktuře argumentu *Filosofických zkoumání*. Pro lepší přehled je tato kapitola rozdělena do dvou částí. První se věnuje paragrafům §§1-242, druhá paragrafům §§243-693. *Filosofická zkoumání* neobsahují žádné kapitoly a lze je rozdělit podle vlastních preferencí. Musím proto zdůraznit, že moje rozdělení bude sloužit pouze k lepší orientaci v textu. Členění kapitol je inspirováno D. Sternem, P. M. S. Hackerem a G. P. Backerem.¹ První část popisuje následující témata: Augustinovu koncepci jazyka a Wittgensteinovu představu o filosofii, ve kterých je patrna i jeho dřívější koncepce. Pozornost je také zaměřena na paradox řízení se pravidlem, který bývá různě interpretován. Druhá část se ještě věnuje problémům týkající se filosofie jazyka, jako je například soukromý jazyk a gramatika, ale její převážnou část tvoří témata týkající se psychologie. *Filosofická zkoumání* samozřejmě obsahují mnoho dalších témat, která nebudou zmíněna. Není však záměrem přisoudit jim tím menší důležitost. Jsou spíše vybrána taková témata, která jsou podstatná pro následnou analýzu.

V závěrečné části je provedena analýza vybraných témat *Filosofických zkoumání*: význam jako způsob užití, jazykové hry a pravidla. Všechna témata doprovází výběr jednotlivých paragrafů z *Filosofických zkoumání*, které pomáhají k charakteristice daných pojmů. U každého z nich je také uveden alternativní postoj, který Wittgenstein dříve zastával a dopomohl mu ke konečnému vymezení pojmu. Cílem této kapitoly jsou vlastní definice, které sám Wittgenstein ve svém díle neuvádí (kromě definice významu). Závěrečnou fází každé z těchto částí je dovedení pojmů do širšího pole Wittgensteinova myšlení. To znamená,

---

¹ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005., BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009., BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990., STERN, D. G. *Wittgensteins Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

že budou popsány další pojmy (které jsou na vyšší úrovni) jako je například forma života, gramatika atd.

Cílem mé diplomové práce je výklad a interpretace myšlenek Ludwiga Wittgensteina, které jsou prezentovány v jeho spisu *Filosofická zkoumání*. Záměrem je pojednat především o následujících tématech: historiografický kontext *Filosofických zkoumání*, význam jako způsob užití, jazykové hry a pravidla. Metody, které budu užívat, jsou analýza, výklad, interpretace a komparace textů. To vše budu reflektovat prostřednictvím české, anglické a německé literatury.

2 VZNIK A VÝVOJ TEXTU FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ

Témata a myšlenky, kterými se budu v pozdějších kapitolách zabývat, pocházejí z díla Ludwiga Wittgensteina s názvem *Filosofická zkoumání*. Vznik a vývoj tohoto textu odráží celkový způsob Wittgensteinovy tvorby, při níž vždy napsal velké množství poznámek, které následně přepracovával, měnil a redukoval. Jeho životní dílo proto zahrnují, včetně vydaných děl, také tisíce poznámek, které vytváří originální způsob a vývoj jeho myšlení. Jejich klasifikace a uspořádání je důležitým bodem pro pochopení Wittgensteinovy filosofie.

2.1 Wittgenstein a jeho pozůstalost

Ludwig Wittgenstein po své smrti zanechal filosofickou pozůstalost (*Nachlass*) čítající zhruba 20 000 stran různých poznámek a textů, které vznikaly v průběhu let 1914-1951. V závěti psané 29. ledna 1951 odkázal autorská práva k těmto nevydaným materiálům svým žákům a přátelům R. Rheesovi, A. Ambrosové a G. H. von Wrightovi. Wittgenstein se nezmínil o tom, jak mají být jeho myšlenky vydány, a nechal to na jejich vlastním uvážení.²

Uspořádání veškerých materiálů nebylo jednoduché. Wittgenstein psal filosofii ve formě poznámek, ke kterým se neustále vracel a opravoval je. Oporu kompletnějším dílům dávaly jeho rukopisné svazky tzv. *Manuskriptbände*. Ty byly většinou v tvrdých deskách a svou velikostí připomínaly účetní knihy. Nacházely se v nich v podstatě kopie myšlenek, které předtím poznamenával do malých kapesních sešitů tzv. *Taschennotizbücher*. Wittgenstein prováděl souhrny ze svých *Manuskriptbände* a výsledkem se stávaly strojopisy tzv. *Typoskripte*.

---

² NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 51-52.

Často tyto strojopisy byly ještě přepracovávány. Wittgenstein měnil pořadí poznámek, některé škrtnal nebo nové doplňoval vlastní rukou.³

Veškerá *Nachlass* Ludwiga Wittgensteina byla seřazena ve von Wrightově katalogu.⁴ Ten byl poprvé vydán v roce 1969 v článku *The Wittgenstein Papers* a revidovaná verze byla vydána roku 1982 v jeho knize s názvem *Wittgenstein*.⁵ Von Wright rozdělil 20 000 stran Wittgensteinových textů do tří hlavních skupin. První skupina zahrnuje rukopisy⁶, jež byly napsány rukou samotného Wittgensteina, jedná se především o sešity a svazky MSS 101-182. Druhá skupina zahrnuje strojopisy⁷, které byly diktovány Wittgensteinem přímo z jeho rukopisů a jsou označeny TSS 201-245. Čísla 301-311 odkazují k diktátům TSS a MSS jeho studentům nebo přátelům. Vedle těchto tří hlavních skupin von Wright vyčlenil ještě skupinu zahrnující poznámky, rozhovory a přednášky, a poslední skupinu obsahující Wittgensteinovu korespondenci.⁸

V katalogu lze také rozlišovat dvě vrstvy rukopisů.⁹ Jedná se o „první náčrty“ a „propracovanější verze“.¹⁰ Musíme si však uvědomit, že toto rozlišení není přesné, neboť některé z „propracovanějších verzí“ jsou revize „prvních náčrtů“ apod.¹¹ „Propracovanější verze“ mohou být rozděleny do dvou skupin. První tvoří osmnáct svazků napsaných v letech 1929-1940. Druhá skupina se skládá z šestnácti svazků a zahrnuje roky 1940-1949.

---

³ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 81.

⁴ Celý Wrightův katalog je uveden v příloze 1.

⁵ WRIGHT, G. H. *The Wittgenstein Papers*. In: *The Philosophical Review*. 1969, **78** (4), s. 483-503., WRIGHT, G. H. *The Wittgenstein Papers*. In: *Wittgenstein*. 2. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1982. s. 35-62.

⁶ Zkracováno jako MS, v případě množného čísla MSS.

⁷ Zkracováno jako TS, v případě množného čísla TSS.

⁸ WRIGHT, G. H. *The Wittgenstein Papers*. In: *The Philosophical Review*. 1969, **78** (4), s. 486.

⁹ Tzv. „strata“.

¹⁰ V překladu z anglických slov „first drafts“ a „more finished versions“.

¹¹ WRIGHT, G. H. *The Wittgenstein Papers*. In: *The Philosophical Review*. 1969, **78** (4), s. 486.

Postupem času došlo k převedení celé Wittgensteinovy pozůstalosti do elektronické podoby a právě von Wrightův katalog se stal standardem pro její klasifikaci. V roce 1998 došlo k vydání prvního elektronického souboru čítajícího 4 000 stran pozůstalosti s názvem *Wittgenstein's Nachlass: The Bergen Electronic Edition (BEE)*. Druhý svazek byl vydán roku 1999 a kompletního vydání se Wittgensteinova pozůstalost dočkala v roce 2000.¹² Kompletní vydání je zaznamenáno na 5 CD-ROMech a to v podobě oskenovaných a editovaných *Manuskriptbände, Typoskripte a Taschennotizbücher*.¹³

Kromě záměru vydání kompletních *Nachlass*, docházelo také k publikování jednotlivých knih, na kterých Wittgenstein během svého života pracoval.¹⁴ V průběhu svého života vydal kromě slovníku němčiny pro základní školy knihu *Tractatus Logico-Philosophicus (Logicko-filosofický traktát/TLP)* roku 1921. Posmrtně byla v roce 1953 vydána Rheesem a Anscombovou kniha s názvem *Philosophical Investigations (Filosofická zkoumání/PI)*.¹⁵ V roce 1956 následovalo dílo *Remarks on the Foundations of Mathematics (Poznámky o základech matematiky/RFM)* vydané Rheesem, Ambrosovou a von Wrightem. *The Blue and Brown books (Modrá a Hnědá kniha/BB)* byly vydány o dva roky později. Tyto knihy prezentovaly Wittgensteinovo pozdější myšlení, tzn. texty vznikající po roce 1929. Postupem času si však správci Wittgensteinovy pozůstalosti dali za cíl zveřejňovat i texty dřívější, tzn. texty vznikající od roku 1914.¹⁶

---

¹² PICHLER, A. Towards the New Bergen Electronic Edition. In: *Wittgenstein after his Nachlass*. 1. vyd. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. s. 157.

¹³ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass : The Bergen Electronic Edition : Text and Facsimile Version*. B. p. v. Oxford : Oxford University Press, 2000.

¹⁴ Seznam veškerých posmrtně vydaných knih je uveden v příloze 2.

¹⁵ V této práci se při odkazu na toto dílo používá v textu zkratka *FZ*.

¹⁶ VENTURINHA, N. *Wittgenstein after His Nachlass*. 1. vyd. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. s. 1.

Vliv Wittgensteina na filosofii 20. století patří pravděpodobně k těm největším a to i přesto, že během svého života vydal pouze dvě díla. Jeho myšlení zahrnuje mnoho témat: pojem významu, chápání, propozice, logiky, základů matematiky, stavů vědomí atd. Základním klíčem k pochopení jeho filosofie se stává studium spojitostí mezi jednotlivými poznámkami. Zkoumání jejich výskytu v pozmeněném kontextu je esenciálním heuristickým nástrojem k analýze filosofie Ludwiga Wittgensteina.¹⁷

---

¹⁷ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 53.

2.2 Filosofická zkoumání

Jedná se o spis, který prošel dlouhým vývojem, než se dočkal svého prvního vydání v roce 1953. Počátkem byl rok 1929, kdy se Wittgenstein vrátil zpět k filosofii a začal pracovat na knize, která by mohla reprezentovat jeho nové myšlení. Cílem bylo vymezit se vůči myšlenkám navrhnutým v *Logicko-filosofickém traktátu* a položit základy pro novou filosofickou metodu.

2.2.1 The Big Typescript

Prvním pokusem komponovat knihu byl tzv. *The Big Typescript* (TS 213). Jedná se o 768stránkový nepojmenovaný strojopis s 8stránkovým obsahem nadiktovaný v roce 1933. Rozdělen je do 19 kapitol a 140 číslovaných sekcí. Zdroje TS 213 jsou početné. První rukopis - MS 105 vznikl zhruba od 2. února 1929 a Wittgenstein jej označil jako *I. Band, Philosophische Bemerkungen*.¹⁸ Následovala série dalších rukopisů na přelomu let 1929 a 1930. Byly to MS 106-108, *II. Band, III. Band Philosophische Betrachtungen a IV. Philosophische Bemerkungen*.¹⁹ V roce 1930 Wittgenstein založil první strojopis - TS 208 právě na těchto MSS 105-108.²⁰ Ještě ve stejném roce došlo k jejich revizi a vznikl TS 209 následovaný TS 210.

Další svazky byly napsány mezi lety 1930 až 1932. Jednalo se o MSS 109-114, *V. Bemerkungen, VI. Philosophische Bemerkungen, VII. Bemerkungen zur Philosophie, VIII. Bemerkungen zur Philosophischen Grammatik, IX. Philosophische Grammatik*.²¹ V této době je také započata práce na MS 116, *XII. Philosophische Bemerkungen*, na kterém Wittgenstein pracoval až do května 1945. Jedná se o jeho největší

---

¹⁸WITTGENSTEIN, L. *The Big Typescript*. B. p. v. Malden : Blackwell, 2005. s. vi, 516.

¹⁹ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 28.

²⁰ WITTGENSTEIN, L. *The Big Typescript*. B. p. v. Malden : Blackwell, 2005. s. vi, 516.

²¹ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 31.

rukopis, který má 576 stran. Poté následovaly revize jednotlivých svazků na TS 211 a TS 212. V roce 1933 se TS 213 dostává do své první konečné verze, kterou Wittgenstein získal z postupného přepracování jednotlivých rukopisů a strojopisů.

Jakmile bylo diktování TS 213 dokončeno, Wittgenstein ho začal okamžitě přepracovávat. První revize tzv. *Umarbeitung* byla napsána na přelomu let 1933-1934. Jednalo se o druhou část desátého svazku a první část svazku jedenáctého. Tedy MS 114 (II), *Umarbeitung* a MS 115 (I), *Philosophische Bemerkungen XI. Fortsetzung von Band X*.²² S tím byl Wittgenstein opět nespokojen a začal pracovat na druhé revizi v MS 140 tzv. *Zweite Umarbeitung*. Známa je tato revize také pod názvem *Grosses Format*. Je velice krátká, obsahuje 39 stran a zaměřuje se na porozumění a užití slov, propozic a jazyka.²³ Wittgenstein nebyl spokojen ani s tímto přepracováním a práci na *The Big Typescript* ukončil.

The Big Typescript se stal bohatým zdrojem poznámek pro Wittgensteinovy pozdější rukopisy. Byl důležitým zdrojem pro mnoho pasáží *FZ* v různých verzích.²⁴ Jeho struktura, jednotlivá přepracování a měnící se poznámky jsou ukázkou Wittgensteinova stylu psaní, který dokazuje neřešitelný konflikt mezi snahou vydat knihu a neustálým vývojem jeho myšlení.²⁵

---

²² NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 33.

²³ SCHULTE, J. *Wittgenstein: An Introduction*. B. p. v. Albany : State University of New York Press, 1992. s. 97.

²⁴ WITTGENSTEIN, L. *The Big Typescript*. B. p. v. Malden : Blackwell, 2005. s. viii, 516.

²⁵ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 81.

2.2.2 Modrá a Hnědá kniha

Modrá a Hnědá kniha, vznikající v období 1933 až 1936, svou podobou už více připomínají konečné *FZ*. Jedná se o nejpřehlednější a nejpřístupnější vyjádření Wittgensteinových myšlenek.²⁶

Modrá kniha (TS 307) byla nadiktována v letech 1933 až 1934. Je záznamem Wittgensteinových přednášek a existovala v podobě několika kopií.²⁷ *Hnědá kniha* (TS 308) byla Wittgensteinem nadiktována v akademickém roce 1934 až 1935 v Cambridge jeho studentům F. Skinnerovi a A. Ambrosové. Oba texty nebyly původně určeny k vydání, postupně se však šířily mezi jeho žáky.

Wittgenstein se později *Hnědou knihou* pokusil připravit k publikaci. V roce 1936 odcestoval do Norska, se záměrem pokračovat ve filosofické práci o samotě ve svém malém domě ve Skjoldenu. Na konci srpna téhož roku začal anglický text *Hnědé knihy* překládat do němčiny v MS 115 (II), *XI. Philosophische Untersuchungen, Versuch einer Umarbeitung*. Jak si můžeme všimnout, poprvé se v názvu objevuje „*untersuchungen*“ tedy zkoumání. V listopadu to však vzdal a na stranu 292 napsal, že celý tento pokus o revizi od strany 118 až sem je bezcenný.²⁸

2.2.3 Závěrečná fáze vývoje Filosofických zkoumání

Další pokusy o napsání knihy, které Wittgenstein uskutečňoval, lze již zařadit do těch, které alespoň svou částí přímo odpovídaly konečné verzi *FZ*.

Po nezdařeném pokusu o revizi *Hnědé knihy* Wittgenstein okamžitě začal s novým úsilím v MS 142. V současné době je tento rukopis ztracený. Jedná se o první, předválečnou verzi *FZ*, která zhruba

---

²⁶ WITTGENSTEIN, L. *The Blue and Brown books*. 1. vyd. Malden : Blackwell, 1958.

²⁷ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 32.

²⁸ *Ibid.* s. 36.

koresponduje s paragrafy §§1-189(a) vydané knihy. Je to 167stránkový rukopis s názvem *Philosophische Untersuchungen*. Strany 1 - 76 byly napsány někdy mezi listopadem a prosincem 1936, když se Wittgenstein vrátil do Vídně, aby strávil Vánoce se svojí rodinou. Strany 77-167 byly napsány mezi únorem a květnem, pravděpodobně po jeho návratu do Skjoldenu v roce 1937. Výsledkem byl 137 stránkový strojepis TS 220.²⁹

V roce 1937 Wittgenstein přepracoval TS 220. Výsledkem byl dodatek TS 221, který koresponduje s první částí již zmiňovaného, posmrtně vydaného díla *Remarks on the Foundations of Mathematics*.³⁰ Spojení TS 220 a TS 221 vedlo k tomu, že se Wittgenstein rozhodl k vydání knihy s názvem *Philosophical Remarks*. Později z tohoto záměru ustoupil. Ve stejném období se Wittgenstein pustil do MS 117-120, *XIII. Philosophische Bemerkungen*, *XIV. Philosophische Bemerkungen*, *XV.*, *XVI.*³¹

Rok 1938 přinesl Wittgensteinovi nové britské občanství a na přelomu let 1938 a 1939 vznikaly další rukopisy a svazky: MSS 121-122, *XVII. Philosophische Bemerkungen*, *XVIII. Philosophische Bemerkungen*. Po roce 1940 vzniklo ještě dalších 16 svazků.³²

V roce 1943 chtěl Wittgenstein znovu vydat svou knihu. Cílem bylo publikovat ji pod názvem *Philosophical Investigations* společně s jeho dřívější knihou *TLP*. Wittgensteinovi se zdálo, že pouze v kontrastu s jeho starými myšlenkami mohou být ty nové pochopeny ve správném světle.³³ V roce 1944, kdy byl návrh přijat vydavatelstvím, Wittgenstein ze záměru opět ustoupil.

---

²⁹ HACKER, P. M. S. - SCHULTE J. *Philosophische Untersuchungen = Philosophical Investigations*. 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. s. xix, 321.

³⁰ Ibid. s. xix, 321.

³¹ NEDO, M. *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. s. 37.

³² Ibid. s. 37-40.

³³ Ibid. s. xx, 148.

Dalším pokusem o knihu byl 195stránkový strojopis.³⁴ Skládal se z 300 poznámek, které zhruba korespondují s paragrafy *FZ* §§1-421. Jsou to poznámky z revize TS 220, TS 221 a z nového materiálu. Právě k tomuto strojopisu Wittgenstein napsal předmluvu, datovanou roku 1945, nacházející se ve *FZ*. Stále byl však nespokojen a začal vybírat další poznámky z předchozích materiálů do svého díla. Poté nadiktoval strojopis nazvaný *Bemerkungen I* skládající se z 698 číslovaných poznámek, z nichž 400 zařadil do konečné verze *FZ*. Poslední strojopis, týkající se *FZ* TS 227, byl nadiktován na přelomu let 1945 a 1946.³⁵

2.2.4 Vydání Filosofických zkoumání

Jak už bylo zmíněno, k prvnímu vydání *FZ* došlo v roce 1953 G. E. M. Anscombovou a R. Rheesem. Skládalo se ze dvou částí, přičemž první část byla tvořena 693 paragrafy a část druhá byla rozdělena do sekcí I až XIV. Neobyčejným přínosem tohoto vydání byl překlad Anscombové, která dokázala najít anglický ekvivalent pro Wittgensteinův odlišný a často hovorový styl v německém jazyce.³⁶

Druhé vydání *FZ* bylo uskutečněno v roce 1958. Došlo v něm k úpravám pravopisných chyb a interpunkcí, které byly učiněny nejen v německém textu, ale i v anglickém znění. V roce 2003, po smrti G. E. M. Anscombové, došlo k třetímu vydání na počest 50letého výročí od prvního vydání. Bylo publikováno N. Denyerem s malým počtem dalších změn v překladu Anscombové. Čtvrté vydání pochází z roku 2009. Největší změna, která ho provázela, bylo pojmenování první části jako *Filosofická zkoumání* a druhé části jako *Filosofie psychologie – Fragment (PPF)*. Nejedná se o zcela nové vydání, neboť vychází z překladu

---

³⁴ Rekonstruován G. H. Wrightem.

³⁵ HACKER, P. M. S. - SCHULTE J. *Philosophische Untersuchungen = Philosophical Investigations*. 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. s. xx-xxi, 321.

³⁶ *Ibid.* s. viii, 321.

Anscombové a pozměňuje ho.³⁷ Českého vydání se *FZ* dostalo roku 1993 a jeho autorem byl Jiří Pechar. V roce 1998 došlo k druhému upravenému vydání od stejného autora.³⁸

Druhá část *FZ* je aktuálně velice diskutovanou záležitostí. Po smrti Wittgensteina byl v jeho pozůstalosti nalezen strojopis s 372 neočíslovanými poznámkami (TS 234), které byly vybrány z rukopisů napsaných mezi květnem 1946 až 1949.³⁹ Správci pozůstalosti se rozhodli, že tento strojopis měl být také částí *FZ*, připojili ho k nim a v poznámkách vydavatelů uvedli: „Kdyby byl svoje dílo uveřejnil Wittgenstein sám, tak by byl to, co teď tvoří zhruba posledních 30 stran I. části, většinou vypustil a místo toho by tu zpracoval obsah II. části, s připojením dalšího materiálu.“⁴⁰ Avšak neexistuje žádný důkaz, který by naznačoval, že by to sám Wittgenstein opravdu tak zamýšlel.⁴¹ Autoři čtvrtého vydání se proto rozhodli pojmenovat II. část *FZ* jako *Filosofie psychologie* a tím oddělit samotná *FZ*.

---

³⁷ HACKER, P. M. S. - SCHULTE J. *Philosophische Untersuchungen = Philosophical Investigations*. 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. s. viii-ix, 321.

³⁸ V této práci se bude při odkazování na *FZ* vždy vycházet z prvního českého vydání.

³⁹ HACKER, P. M. S. - SCHULTE J. *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations*. 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. s. xxii, 321.

⁴⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993.

⁴¹ HACKER, P. M. S. - SCHULTE J. *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations*. 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. s. xxiii, 321.

3 PŘEHLED A STRUKTURA ARGUMENTŮ FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ

V předmluvě k *FZ* Wittgenstein líčí několik neúspěšných pokusů o stmelení své filosofické práce do souvislého textu, ve kterém by myšlenkový proces mohl přecházet od jednoho předmětu k druhému v přirozeném sledu. Na konci se musel spokojit pouze s albem náčrtů – filosofickými poznámkami týkajícími se různých témat, neboť nahlédl: „Že nejlepší, co jsem mohl napsat, by zůstalo vždycky jen filosofickými poznámkami; že moje myšlenky brzy ochromly, když jsem se pokoušel nutit je proti jejich přirozenému sklonu, aby se rozvíjely jedním určitým směrem.“⁴²

FZ objevují odlišnou koncepci filosofie, novou cestu k chápání filosofických problémů a novou metodu, jak se s nimi vypořádat. Důvodem k tomu, proč Wittgenstein zamýšlel jejich vydání, bylo nepochopení jeho myšlenek, nebo dokonce jejich zkomolení. Významně také přispěly těžké omyly, které rozpoznal ve své první knize (*TLP*).⁴³ Ústředním tématem *FZ* je povaha jazyka a jazykového významu.⁴⁴ Kromě toho se zde vyskytují také témata z filosofie mysli, která tvoří konec první části a celou druhou část. Všechny názory, kterých se Wittgenstein v tomto díle dotýká, se odehrávají ve dvou liniích – buď jim sám dříve podléhal (a teď je podrobuje kritice), anebo to jsou názory, která sám svými dřívějšími myšlenkami způsobil.

FZ neobsahují žádné kapitoly a lze je libovolně rozdělit dle vlastního uvážení. Musím proto zdůraznit, že následující rozdělení slouží pouze k lepší orientaci v textu a nelze ho brát za závazné. Členění kapitol

---

⁴² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 9.

⁴³ Ibid. s. 10.

⁴⁴ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 7.

je inspirováno D. Sternem, P. M. S. Hackerem a G. P. Backerem.⁴⁵ Hlavní linii tvoří rozdělení na filosofii jazyka a filosofii mysli.

3.1 Filosofie, jazyk a pravidla

Mezi části FZ, které se věnují oblasti filosofii jazyka, patří §§1-243. Tyto paragrafy považuji za klíčové a jejich jednotlivá témata vyzdvihnu v dalších kapitolách (Jazykové hry, význam jako způsob užití, pravidla jazyka). První část se věnuje Augustinově koncepci, vůči které se Wittgenstein vymezuje, druhá část představě nové filosofie, jež má být pouze představou a nikoli koncepcí, a třetí paradoxu řízení se pravidlem.

3.1.1 Kritika Augustinovy koncepce §§1-64

Cílem první kapitoly je kritika Augustinovy koncepce a lze ji rozdělit do dvou částí. Část §§1-27(b) tvoří představení koncepce a v rámci ní se Wittgenstein dotýká následujících témat: významu slova, ostenzivní definice, rozlišení věty a slova, různorodosti užití slov, analogii mezi slovy a nástroji, jazykových her apod.⁴⁶ Druhá část §§27(b)-64 podrobněji vysvětluje koncepci jmen a pojmenovávání, která vedla filosofy a také samotného Wittgensteina k mylným závěrům.⁴⁷

FZ začínají citací z Augustinova díla *Vyznání* §1: „Když dospělí pojmenovali nějaký předmět a obrátili se přitom k němu, viděl jsem to a chápal jsem, že zvuky, které vydávali, onen předmět označují, protože na něj chtějí ukázat. Tento jejich úmysl vycházel však najevo z pohybu těla: ten je jakoby přirozenou řečí všech národů, spočívající v mimice a ve hře

---

⁴⁵ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005., BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009., BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990., STERN, D. G. *Wittgensteins Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

⁴⁶ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 43-45.

⁴⁷ Ibid. s. 93.

očí i v pohybu ostatních údů, přičemž zvuk hlasu naznačuje hnutí duše, když ta po něčem touží, nebo něco má, nebo něco odmítá, nebo před něčím prchá. Takto jsem se postupně učil chápat, jaké věci označují slova umístěná na svých místech v různých větách a opakovaně slýchaná, a když si moje ústa navykla na tyto znaky, vyjadřoval jsem jimi svoji vůli.⁴⁸

Wittgenstein touto citací ukazuje k představě, která v podstatě jazyka vidí následující: slova pojmenovávají objekty a věty jsou kombinací slov. Tuto představu Wittgenstein nazývá „primitivní koncepce jazyka“ či „primitivní filosofie jazyka“.⁴⁹ V srdci takové koncepce stojí myšlenka, že v základech jazyka jsou jednoduchá jména, která spojují jazyk s jednoduchými objekty v realitě. Na tomto pozadí se pak stává dominantní nejen ostenzivní definice, ale také to, že základní funkcí jazyka je popisování. Ostenzivní definice zahrnuje ukazování na nějaký předmět a prohlášení „Toto je A“, tak spojuje slovo „A“ s předmětem, který je jeho významem. Ostenzivní vysvětlení je pak považováno za finální, jednoznačné a konečné vysvětlení významu.⁵⁰

K uvedení této citace v prvním paragrafu *FZ* vedly Wittgensteina tři hlavní důvody. Za prvé se jedná o přirozený způsob toho, jak lze přemýšlet o povaze jazyka. Za druhé se tím ukazují kořeny, ze kterých vyrůstají filosofické koncepce o významu slova – její elementy měly velký vliv na celou tradiční filosofii. A za třetí se jedná o zdroj Wittgensteinových mylných koncepcí o významu slov v *TLP* – mylných koncepcí, které

---

⁴⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s 13.

⁴⁹ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s.1-2.

⁵⁰ *Ibid.* s. 7-8.

převzal od G. Frega a B. Russela.⁵¹ Vymýtit Augustinovu koncepci a její vliv na filosofické myšlení je jedním z hlavních cílů *FZ*.⁵²

Kritické vymezení vůči Augustinově koncepci lze objevit už v samotném §1. „Řekl bych, že ten, kdo popisuje učení se řeči takto, myslí především na podstatná jména jako „stůl“, „židle“, „chléb“ a na jména osob, teprve v druhé řadě na jména určitých aktivit a vlastností, a ostatní slovní druhy bere jako něco, co už se nějak najde.“⁵³ V dalším paragrafu Wittgenstein pokračuje §3: „Mohli bychom říci, že Augustin popisuje určitý dorozumívací systém; jenomže ne všechno, co označujeme jako řeč, je tímto systémem. A totéž se musí říci v leckterých případech, kdy vyvstává otázka: „Je tento popis použitelný, nebo nepoužitelný?“ Odpověď pak zní: „Ano, je použitelný; ale jen pro tuto úzce vymezenou oblast, nikoli pro onen celek, který jsi mínil popsat. Je to, jako kdyby někdo prohlásil: „Hraní spočívá v tom, že se předměty posouvají podle určitých pravidel po nějaké ploše ...“ – a my mu odpovíme: Zdá se, že máš na mysli deskové hry; to ale nejsou všechny hry. Můžeš svoje tvrzení učinit správným, jestliže je výslovně omezíš na tyto hry.“⁵⁴ Wittgenstein zde omezuje rozsah Augustinovy koncepce (a tudíž i ostenzivní definice) pouze na určitou část řeči. Jako důkaz k tomuto stanovisku slouží §7 - „jazykové hry/řečové hry“.⁵⁵ Právě studiem jednoduchých jazykových her lze nahlédnout všechny aktivity a reakce, které patří do našeho systému jazyka. Pomocí nich můžeme odhalit, že popisování, pojmenovávání a ostenzivní definice jsou pouze jednou z částí. V žádném případě je nelze vztahovat na celý náš systém jazyka. Důkazem toho, že ostenzivní definice není v základu jazyka, je §31: „Jestliže se někomu ukáže šachová figurka krále a řekne se: „To je

---

⁵¹ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 48.

⁵² *Ibid.* s. 8.

⁵³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 13.

⁵⁴ *Ibid.* s. 14.

⁵⁵ Jazykové hry nemají klasickou definici. Lze je ukázat na příkladech - §2, §19 atd.

šachový král“, tak se mu tím použitím této figurky nevysvětlí, ledaže by už znal pravidla hry až na tento poslední bod: tvar figurky krále. Lze si myslet, že se pravidlům hry naučil, aniž by mu kdy byla ukázána nějaká skutečná figurka. Tvar figurky tu odpovídá zvuku nebo podobě určitého slova.⁵⁶ Pokud někomu řekneme o šachové figurce „To je král“, tak význam to pro něj má pouze tehdy, jestliže už ví, co je figurka nějaké hry. Jen v tomto případě se také bude moci zeptat: „Jak se jmenuje tohle?“ (totiž tato figurka). Ptát se na pojmenování, to už předpokládá určité lingvistické kompetence.⁵⁷

Různorodost našeho systému jazyka zdůrazňuje analogie slov s nástroji §11: „Pomysli na nářadí v nějaké skříňce s nářadím: je tu kladivo, kleště, pilka, šroubovák, metr, nádoba na kliš, kliš, hřebíky a šrouby. – Jak rozdílné jsou funkce těchto předmětů, tak rozdílné jsou funkce slov.“⁵⁸ Šroubovák vypadá podobně jako vrták, ale jeden vrtá díru, druhý do ní šroubuje šroub. Jejich role je jiná. „Co nás ovšem mate, je stejnost jejich zjevu, když se slovy setkáváme jako s tím, co je k nám promlouváno, nebo v písmě a tisku. Neboť jejich použití před námi nevyvstává tak zřetelně. Zvlášť ne, když filosofujeme!“⁵⁹ Domníváme se, že použití slov je stejné. Ale právě jednotlivé jazykové hry odhalí jejich pestrost. Wittgenstein zastává představu, že významem vyjádření je jeho užití v praxi běžného jazyka. Neměli bychom si slova představovat jako jména entit různých druhů, ale jako různorodé nástroje s docela odlišným užitím.⁶⁰ Vyzývá nás svými otázkami k zamyšlení §23: „Kolik ale existuje druhů vět? Snad tvrzení, otázka a rozkaz? – Existuje nespočet takových druhů: nesčetné různé druhy použití všeho toho, co označujeme jako

---

⁵⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 27.

⁵⁷ Ibid. s. 27-28.

⁵⁸ Ibid. s. 18.

⁵⁹ Ibid. s. 18.

⁶⁰ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 15.

„znaky“, „slova“, „věty“. A tato rozmanitost není nic pevného, jednou provždy daného.“⁶¹

3.1.2 Nastínění nové koncepce filosofie a logiky, rodinná podobnost §§65-133

§§65-133 lze rozdělit do tří částí. V první části §65-88 se setkáváme s termínem „rodinná podobnost“ a míříme k hledání základu jazyka. Wittgenstein zde reaguje na Fregu a *TLP* redukuje jazyk na logiku.⁶² §§85-108 představují kriticismus a odmítnutí nejhlubších metodologických principů, které jsou k nalezení v *TLP*. Vystává zde požadavek na obrat celého zkoumání – aby logika a logická analýza nebyly považovány za hlavní disciplínu ve zkoumání jazyka. Třetí část §§109-133 nastiňuje novou koncepci filosofie a její metody.⁶³ Jsou zmíněna i pravidla našeho jazyka, která utvoří dominantní pozici v následujících paragrafech §§134-242.

Wittgenstein se v *TLP* domníval, že jazyk i svět je logicky strukturovaný. Jazyk se v této době skládal z výroků, jež tvořily to, čemu říkal elementární výroky a ty byly kombinacemi jmen. Jména byla základními složkami jazyka. Svět naproti tomu tvořil celek faktů a fakta se skládala z předmětů. Každé úrovni struktury jazyka odpovídala nějaká úroveň struktury světa. Základní složky jazyka, jména, denotovaly předměty, základní složky světa. Jeho stanovisko bylo tedy takové, že jazyk má skrytou logiku, kterou lze vysvětlit analýzou jazyka a světa.⁶⁴

Tuto teorii způsobila touha po odhalení pravidel a základů jazyka, která nejen jeho, ale i Fregu vedla k redukci jazyka na logiku a vytvořila

---

⁶¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 23.

⁶² STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. s. 19-20.

⁶³ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 11-12.

⁶⁴ GRAYLING, A. C. *Wittgenstein : průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007. s. 43.

koncept určenosti smyslu (determinancy of sense). Cílem určenosti smyslu bylo zajistit přesné definování každého vyjádření a zároveň zavrnutí přirozených jazyků, které přesnou definovatelnost postrádaly. Důležité je upozornit na to, že zavrnutí přirozených jazyků požadoval pouze Frege. Wittgenstein považoval každý jazyk za správný, tak jak je, protože kdyby to nebyl jazyk, nemohl by vyjádřit nic smysluplného. Ideální jazyk tak měl mít podobu přesných a definovatelných pravidel. Ve *FZ* se Wittgenstein vůči takové podobě jazyka vymezuje v §81: „Ve filosofii užití slov často srovnáváme s hrami, s kalkuly podle pevných pravidel, ale nemůžeme říci, že ten, kdo řeči používá, musí hrát zrovna takovou hru.“⁶⁵ Pokud budeme tvrdit, že užívání našeho jazyka se nějakému kalkulu jenom blíží, ocitneme se na hranici nedorozumění. Jazyk můžeme vidět jako kalkul pouze tehdy, když ho idealizujeme: tj., když si představíme, že pravidla, která stojí v základu jeho her, jsou explicitní, přesná a univerzální. Nic z toho ovšem tato pravidla nejsou – jsou vágní, nepokrývají všechny možné případy a především jsou implicitní.⁶⁶

Wittgenstein se v souvislosti s kritikou logiky, s kritikou snahy o přesné definování pravidel a hledání základu jazyka, zmiňuje o „rodinné podobnosti“. Prostřednictvím tohoto pojmu Wittgenstein prohlašuje, že jazyk zahrnuje velké množství různých věcí, které nemusejí mít společné vlastnosti. A ani nelze určit jednu jedinou věc, jeden jediný základ, který by vystihoval jazyk. Termín „rodinná podobnost“ je reakcí na dřívější tradici analytické filosofie a na *TLP*, kdy byla představa pojmu následující: pojem měl mít ostré hranice a mělo zde být jasné vymezení toho, co pod něj spadá a co ne. Jinými slovy, byly vyžadovány přesné definice pojmů. Rodinná podobnost představená zhruba v §§65-71 takové požadavky vyvrací. Není nutné, aby všechny objekty co spadají pod daný pojem,

⁶⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 53.

⁶⁶ PEREGRIN, J. *Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka a proč bychom jej měli následovat* [online]. Cit. 15. 4. 2013. Dostupné z: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/437.pdf>, s. 5.

měly společné vlastnosti. Koncepty mohou mít jednotu, která nespočívá ve vlastnictví společných znaků.⁶⁷ Rodinná podobnost je vysvětlována odkazem na pojem jazykových her, jež nelze také přesně definovat a pod které spadá velké množství případů. §65: „Tady narážíme na velkou otázku, která zůstává v pozadí všech těchto úvah. – Někdo by totiž mohl namítnout: „Moc si to usnadňuješ! Hovoříš o všech možných řečových hrách, ale nikde jsi neřekl, co vlastně je pro řečovou hru a tedy pro řeč podstatné. Co mají všechny tyto aktivity společného, a co z nich dělá řeč, nebo části řeči. [...] A to je pravda. – Místo, abych udal něco, co je společné všemu, co označujeme jako řeč, říkám, že těmto jevům vůbec není společné cosi jediného, kvůli čemu pro ně všechny užíváme stejného slova, nýbrž že jsou si navzájem mnoha rozdílnými způsoby *příbuzné*.“⁶⁸ Rodinná podobnost spočívá v tom, že zde nejsou společné charakteristiky mezi jednotlivými členy rodiny (členy jazyka), ale jsou mezi nimi překrývající se podobnosti.⁶⁹ Za klíčový paragraf k vyjasnění pojmu „rodinné podobnosti“ považuji §66, ve kterém Wittgenstein ukazuje, jakým způsobem mohou různé hry mít překrývající se podobnosti: „Zaměř např. pozornost na ty aktivity, které označujeme jako „hry“. Míním deskové hry, karetní hry, míčové hry, bojové hry atd. Co ty všechny mají společného? – Neříkej: „Něco společného mít *musejí*, jinak by se jim neříkalo „hry“ – nýbrž podívej se, jestli je tu něco, co je společné jim všem. – Neboť když se na ně podíváš, neuvidíš sice něco, co by bylo *všem* společné, ale uvidíš všelijaké podobnosti, příbuznosti, a sice řadu takových podobností a příbuzností.“⁷⁰

V poslední části Wittgenstein nastiňuje novou koncepci filosofie a její metody. Tvrdí, že filosofické problémy jsou způsobeny špatným

---

⁶⁷ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 209.

⁶⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 45.

⁶⁹ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 210.

⁷⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 45.

chápaním jazyka a snahou stylizovat ho do role nějakého dokonalého systému. Jsme přesvědčováni o tom, že sami svému jazyku nerozumíme a že musí přijít někdo, kdo odhalí jeho logickou strukturu, abychom si mezi sebou vůbec porozuměli. Ale nejasnosti v každodenním užití jazyka nevyvstávají - pokud např. řeknu „drž se přibližně tady“, je v tom nějaká nejasnost? Naopak, nejasnosti vznikají při filosofickém způsobu užití jazyka, který jazyk vytrhává z jeho každodenního užití. Filosofie by proto měla nechávat vše tak, jak je §124: „Filosofie nesmí žádným způsobem porušovat skutečný způsob použití řeči, může ho tedy nakonec jedině popisovat. Neboť nemůže podat ani jeho zdůvodnění. Nechává všechno tak, jak je. Nechává i matematiku tak, jak je, a žádný matematický objev ji nemůže dovést dál. Někaký „vůdčí problém matematické logiky“ je pro nás problémem jako každý jiný.“⁷¹ Filosofické tázání je gramatické vyjasňování, které řeší konceptuální zmatek a dává nám přehled o segmentech gramatiky našeho jazyka. Její metody jsou deskriptivní, nikoli hypotetické. Nepřidává nějakou sumu znalostí, ale přispívá k lidskému porozumění.⁷² Paragrafy, které dle mého názoru zcela přesně vystihují Wittgensteinovu představu filosofie, jsou kromě již zmíněného §124, také §126, §127, §128. §126: „Filosof všechno právě jen staví před oči, a nic nevysvětluje ani nevyvozuje. – Protože všechno tu leží odkryto pohledu, není také co vysvětlovat. Neboť, co snad je skryté, nás nezajímá. Jako „filosofie“ by se mohlo také označovat to, co je možné *před* všemi novými objevy a vynálezy.“ A krátký paragraf §127: „Práce filosofa spočívá v tom, že se za určitým účelem vzpomínky snášejí dohromady.“ A poslední, který vysvětluje, že formulování teorií ve filosofii je zcela zbytečné, je

---

⁷¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 66-67.

⁷² BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 12.

§128: „Kdyby někdo chtěl ve filosofii vytyčovat *teze*, nemohlo by nikdy dojít k diskuzi o nich, protože by s nimi byli všichni srozuměni.“⁷³

3.1.3 Obecná forma věty, „understanding“ a paradox řízení se pravidlem §§134-242

§§134-242 si opět můžeme rozdělit na tři tematické celky. V §§133-142 je zmíněna obecná forma věty - „Je tomu tak a tak“, která stála v srdci obrazové teorie *TLP*.⁷⁴ §§143-184 se věnují termínu „pochopení“ (understanding/verstehen) a jeho statusu mentálního stavu.⁷⁵ §§185-242 řeší řízení se pravidlem a jeho paradox, částečně zasahující i do předchozích §§143-184. Přičemž paragrafy nejpřesněji formulující paradox řízení se pravidlem jsou §§198-202.

„Es verhält sich so und so.“⁷⁶ - obecná forma věty v *TLP*. Nyní ve *FZ* považována za mylnou a přehlízející opravdovou roli vět. Wittgenstein tvrdí, že není nic takového, jako je obecná propoziční forma, která by označovala společné vlastnosti všech propozic, protože koncept propozice je koncept rodinné podobnosti.⁷⁷ Vysvětluje to v §135: „Ale cožpak nemáme určitý pojem o tom, co je věta, co rozumíme slovem „věta“? – I ano; pokud máme také pojem o tom, co rozumíme slovem „hra“. Na otázku, co je věta – ať už máme odpovědět někomu druhému, nebo sobě samým – uvedeme různé příklady a mezi nimi i to, co lze označit jako induktivní řady vět; nuže, *tímto* způsobem máme právě určitý pojem o větě.“⁷⁸ Jak můžeme vidět, pojem „věty“ je vysvětlován stejným

⁷³ Všechny paragrafy lze nalézt: WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 67.

⁷⁴ Neboli propozice je vše, co je pravdivé a nepravdivé. Pravdivost by pak podle toho, bylo něco nezávislého. V těchto paragrafech *FZ* je vysvětlováno, že pravda k propozici „patří“ (belong to) a nelze užívat termín „pasuje“ (fitting), který právě vzbuzuje mylný dojem vzájemné nezávislosti.

⁷⁵ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 13.

⁷⁶ „Je tomu tak a tak.“

⁷⁷ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 285.

⁷⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 70.

způsobem jako „jazykové hry“ - odkazem na příklady. Obecnou formou vět je pak různorodé použití propozice.⁷⁹

Další téma je spojené s pozdější diskuzí o pravidlech. Wittgenstein uvažuje o tom, co je to „pochopení“ (understanding) výrazu, věty apod. Podle jeho názoru, přirozeně inklinujeme k myšlence, že rozumění jazyku je jakýsi mentální proces, který doprovází naše jazykové činnosti. Takže pokud mluvím, slyším nebo se věnuji četbě, děje se v mé mysli něco jako „uchopování významu“ použitých znaků.⁸⁰ Wittgenstein se vůči takové myšlence vymezuje a na pomoc při vysvětlení skutečné povahy pojmu „understanding“ si bere aritmetický příklad §143: Žák má na příkaz učitele vypisovat řady čísel podle určitého zákona. Jednou z nich je např. řada 0 až 9. Nejprve tuto řadu opisuje, pak mu učitel vede ruku. Kdy o něm pak můžeme prohlásit, že dané řadě rozumí? No přece, když je schopen pokračovat dál samostatně.⁸¹ Wittgenstein se tak dostává k závěru, kdy termín „understanding“ prezentuje jako příbuzný s pojmem vědění a považuje ho za schopnost §150: „Gramatika slov „vědět“ je zjevně úzce příbuzná s gramatikou slov „dovést“ (können), „být s to“. Ale také úzce příbuzná gramatice slova „chápat“. (Ovládat určitou techniku.)“⁸²

Pojem „pochopení“ výrazu či věty zde hraje důležitou roli. Pokud „pochopení“ je považováno za schopnost a ovládnutí určité techniky, vyplývá z toho, že zde musí být něco, podle čeho se při užívání jazyka řídíme. Wittgenstein proto představuje pravidla jazyka (nejen v těchto paragrafech, ale i v §§65-133), která si však nelze představovat jako přísná a explicitní, spíše se jedná o pravidla implicitní a vágní.⁸³ Z tohoto hlediska se pak rozumění něčemu rovná správné aplikaci pravidla. A

---

⁷⁹ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s.13.

⁸⁰ GRAYLING, A. C. *Wittgenstein : průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007. s. 81.

⁸¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 74.

⁸² Ibid. s. 77.

⁸³ Popsání pravidel, která Wittgenstein ve FZ představuje, je rozsáhlé téma. Proto mu bude pozornost věnována v samostatné kapitole „Pravidla“.

pokud někdo bude chtít vysvětlit vyjádření, bude vysvětlovat pravidlo pro užití daného výrazu či věty.⁸⁴

Jednou z mnohých vlastností pravidel jazyka je, že se nejedná o příkazy, ale spíše řídí neomezenou rozmanitost příležitostí.⁸⁵ S tím je pak spojeno Wittgensteinovo rozporuplné vyjadřování ohledně řízení se pravidlem. Na jedné straně Wittgenstein prezentuje názor, že v rámci jazyka se řídíme určitými pravidly. Na druhé straně říká, že jakékoli své jednání můžeme uvést v souladu s pravidlem. Svůj paradox shrnuje v §201: „Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možné uvést ve shodu jakýkoliv způsob jednání. Odpověď zněla: Jestliže se dá každý způsob jednání uvést s pravidlem ve shodu, pak se dá uvést i do rozporu s ním. Neexistovala by tudíž ani shoda, ani rozpor.“⁸⁶

Z tohoto paradoxu těžil Kripke, který v něm našel zdroj argumentů proti filosofickému realismu, totiž proti představě, „že naše pojmy jsou určovány něčím objektivním, něčím, co existuje nezávisle na nás – jednoduše skutečností.“⁸⁷ Wittgenstein tento paradox řeší odkazem na praxi a kontext. §202: „Proto je „řízení se pravidlem“ určitá praxe. A *být přesvědčen*, že se řídíme pravidlem, není: řídit se pravidlem. A proto se nikdo nemůže pravidlem řídit jen „soukromě“ („privatim“), protože jinak by přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.“⁸⁸ Jakékoli jednání mohu uvést v souladu s pravidlem, ale mé jednání vychází z ukotvené praxe a kontextu. Ty jsou i garantem toho, že budu jednat správně.

---

⁸⁴ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 14-15.

⁸⁵ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 324.

⁸⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 102.

⁸⁷ GLOMBÍČEK, P. *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. s. 25.

⁸⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 102-103.

3.2 Psychologie, soukromý jazyk a gramatika

Mezi části *FZ*, které se věnují oblasti filosofie mysli a jazyka, patří §§243-693. Jedná se o paragrafy, jejichž témata jsou rozebrána velice podrobně a často jsou spojena s konkrétními příklady. První část těchto paragrafů je prostoupena myšlenkou soukromého jazyka a s ním souvisejících témat. Druhá část se věnuje myšlení. Třetí část paragrafů obrací ostře svou pozornost do oblasti filosofie mysli a její srozumitelnost se stává velice obtížnou záležitostí.

3.2.1 Soukromý jazyk §§243-315

§§243-255 představují myšlenku soukromého jazyka a vyjasňují, co se pod takovým pojmem přesně skrývá. Zmiňují se také o soukromosti pocitů a expresivní teorii významu. §§256-315 obsahují útok na samotnou myšlenku soukromého jazyka a řeší vztah mezi výroky o pocitech první a třetí osoby.⁸⁹ V těchto paragrafech se můžeme setkat i s částečným vysvětlením spojitosti mezi tématem, jako je filosofie mysli, a Augustinovou koncepcí.

Soukromý jazyk je představen v §243: „Byla by však také myslitelná řeč, v níž by někdo mohl pro vlastní potřebu sepisovat nebo vyslovovat svoje vnitřní prožitky – svoje pocity, nálady atd.? – Cožpak to v naší obvyklé řeči nejsme s to dělat? – Ale tak to nemíním. Slova této řeči se mají vztahovat na to, o čem může vědět jedině mluvící; na jeho bezprostřední, soukromé pocity. Někdo jiný tedy této řeči nemůže rozumět.“⁹⁰ Wittgenstein se poté věnuje tématům, která v další části vyústí k odmítnutí a útoku na možnost soukromého jazyka.

§244 je podle Sterna místem, kde Wittgenstein pojednává o tzv. expresivní teorii významu. A to i přesto, že samotný Wittgenstein o takovém názvu nikdy nemluvil. V rámci ní se staví proti názoru, který

---

⁸⁹ STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. s. 171.

⁹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s.109-110.

chápe výpovědi o pocitech první osoby jako popisy vnitřních stavů.⁹¹ Zde můžeme zpozorovat spojitost s Augustinovou koncepcí. Wittgenstein tvrdí, že jsme pod vlivem této koncepce a z toho důvodu jsme oslepeni názorem, že věty slouží vždy k jednomu jedinému účelu – k popisování. A právě proto i výpovědi první osoby považujeme za popisy vnitřních stavů. Jak tedy vypadá expresivní teorie významu? §244: „Jak se *vztahují* slova na pocity? – V tomhle není zdá se, žádný problém; neboť nemluvíme o pocitech denně a nepojmenováváme je? Ale jak se vytváří spojení jména s pojmenovaným? Je to stejná otázka jako: jak se člověk učí významu slov označujících pocity? Např. významu slova „bolest“. Jedna možnost je tato: Slova se spojují s původním přirozeným výrazem pocitu a nastupují na jeho místo. Dítě se poranilo, křičí; a tu k němu dospělí mluví a od nich se děti učí různým zvoláním a později větám [...] slovní výraz bolesti křičení nahrazuje a nepopisuje je.“⁹²

§§246-248 se věnují soukromosti pocitů. §246: „Do jaké míry jsou moje pocity soukromé? – Inu, jedině já mohu vědět, jestli bolesti skutečně mám; druhý se to může pouze domnívat. – To je v jednom směru nesprávné, v jiném pak beze smyslu. Jestliže používáme slovo „vědět“ tak, jak se normálně používá (a jak jinak bychom jej měli používat!), pak to druzí velmi často vědí, když mám bolesti. – Ano, ale přece jen ne s onou jistotou, s jakou to vím já sám! – O mně se vůbec nedá říci (leđa žertem), že vím, že mám bolesti. Copak to může znamenat – kromě toho, že bolesti mám? [...] Správně je toto: o druhých má smysl říci, že jsou na pochybách, jestli mám bolesti, ale nikoli říci to o sobě.“⁹³ Věta „Pouze já mohu vědět, jestli bolesti skutečně mám“ je nesmyslná. Jediné, co je na ní správně je to, že já osobně nemohu pochybovat o tom, jestli mám

---

⁹¹ STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. s. 171.

⁹² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 112.

⁹³ *Ibid.* s. 112.

skutečně bolesti.⁹⁴ Proto spojení „Já vím, že mám bolesti“ je ve výsledku zcela zbytečné a k ničemu neslouží.

Konečné paragrafy této části jsou spojeny s otázkou týkající se stejnosti/identity našich pocitů. Wittgenstein se zde opět vymezuje proti všeobecně sdílenému názoru, který tvrdí, že jiná osoba nemůže mít stejnou bolest jako druhá osoba a může ji mít pouze podobnou. Chyba tohoto názoru spočívá v gramatice: slovní spojení „ten samý objekt“ považujeme za stejné jako „ta samá bolest“. Na základě toho, pak špatně konstruujeme kritéria pro identitu bolesti, které odvozujeme od identity objektů. §253: „Druhý nemůže mít moje bolesti – Co jsou *moje* bolesti? Co tu platí jako kritérium identity? Uvaž, co umožňuje v případě fyzikálních předmětů mluvit o „dvou přesně stejných“. Např. říci: „Tato židle není ta, kterou jsi viděl včera, ale je přesně stejná.“ Pokud má smysl říci, že moje bolest je stejná jako jeho, potud můžeme oba mít také stejnou bolest.“⁹⁵

V §256 vede Wittgenstein naši pozornost zpět k myšlence soukromého jazyka a následně uvádí argumenty, které jeho možnost vylučují a odmítají.⁹⁶ Je nutné upozornit na skutečnost, že argumenty proti možnosti soukromého jazyka byly už jistým způsobem předpřipraveny v předchozích paragrafech týkajících se paradoxu jednání podle pravidla – musí zde být praxe, abychom si mohli ověřit, zda jednáme správně.

Za jedny z nejdůležitějších argumentů v této části považuji §257 a §258. Nejprve však musím upozornit na jednu věc. V soukromém jazyce nemohou být slova svázána s přirozeným vyjádřením pocitu, jak to tvrdí expresivní teorie významu, protože pak by jazyk nemohl být soukromý. Takže mluvčí si musí představovat asociaci jmen s pocity a užívat je

---

⁹⁴ HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990.

⁹⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 114.

⁹⁶ *Ibid.* s. 115.

v deskripci.⁹⁷ §257 představuje situaci, kdy by lidé nemohli projevovat svou bolest, a tudíž by se od nich dítě nemohlo naučit způsob vyjadřování bolesti. „Nu, předpokládejme, že toto dítě je génius a že by pro tento pocit samo vynalezlo nějaké jméno! – Ale pak by ovšem tímto slovem nemohlo dosáhnout toho, aby mu druzí rozuměli. – To tedy jméno chápe, ale nikomu jeho význam není s to vysvětlit? – Co to ale znamená, že svoji „bolest pojmenovalo“? Jak to udělalo: pojmenovat bolest?! A ať už udělalo cokoli, co to má za účel? Jestliže se řekne „Dal pocitu jméno“, tak se zapomíná, že v řeči musí být už mnohé předem připraveno, aby pouhé pojmenování mělo smysl. A když hovoříme o tom, že někdo dává bolesti jméno, tak tím, co tu je připraveno předem, je gramatika slova „bolest“; tak ukazuje místo, na které se nové slovo vřazuje.“⁹⁸ Z toho vyplývá, že pokud nějakým slovem pojmenuji nějaký svůj pocit, tak při tomto aktu pouze kopíruji gramatiku již existujícího jazyka a o soukromém jazyku nemůže být řeč.

§258 patří k těm nejznámějším paragrafům. Jedná se o případ, kdy si budeme vést deník o zážitku určitého pocitu. Označíme tento pocit znakem E a vždy když ho zažijeme, vepíšeme znak do deníku.⁹⁹ Mohu ale vědět, že zažívám vždy ten stejný pocit? A co mi zaručí, že je to ten stejný pocit? Působí to zvláštním rozporem, když Wittgenstein jednou říká, že je nesmyslné říkat „Vím, že mám bolesti“, neboť je zbytečné dodávat „Já vím“. O takovém prohlášení by se nemělo pochybovat. A na druhé straně uvádí jako argument proti soukromému jazyku zaznamenávání určitého pocitu a zpochybňuje naše vědění o tom, že ten pocit zažíváme. Opět je ale nutné upozornit na to, že pokud hovoříme o soukromém jazyce, tak v něm přirozené pocity nejsou nahrazeny slovy, ale jsou pouze popisovány. Tím pádem je zde vyloučena možnost nepochybnosti o našich pocitech a garantem toho, že jsem si spojil správný pocit se znakem E, je pouze můj dojem. §258: „Mohlo by se tu

---

⁹⁷ HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis* §§ 243-427.1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. s. 5.

⁹⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 115.

⁹⁹ V tomto případě Wittgenstein aplikuje soukromou ostenzivní definici.

řící: správné je, cokoli mi jako správné bude připadat. A to znamená jediné, že tu o „správnosti“ nemůže být řeč.“¹⁰⁰ Tento paragraf tak demonstruje nesrozumitelnost soukromé ostenzivní definice a tím pádem i soukromého jazyka, neboť v jejich případě nelze stanovit, kdy mi to bude připadat správné a kdy to opravdu správné bude.¹⁰¹

Závěrem se stává to, že soukromý jazyk je nemožný. Já sama si nemohu spojit určité slovo s nějakým pocitem (nebo něčím jiným) a vytvořit si tak soukromý jazyk. Protože v takovém případě si mohu jen myslet, že používám dané slovo správně. Nebudu mít oporu v tom, co dělám. Jednou je mohu použít tak a podruhé jinak. To souvisí i s tím, že se nelze řídit pravidlem soukromě a musí zde být společenská praxe.

3.2.2 Mysl vs. řeč a zmatek pojmů §§316-427

Tyto paragrafy zahrnují ta nejdůležitější témata, se kterými se můžeme setkat v oblasti filosofie mysli. §§316-362 vysvětlují povahu myšlení a řeší vztah mezi ním a řečí. §§363-397 upínají pozornost k představování neboli imaginaci a kladou důraz na použití výrazu. Konečné paragrafy §§398-427 se věnují vlastnímu já a aspektům užití takového výrazu, a objevuje se zde i diskuze o povaze vědomí.¹⁰²

Jako rozhodující paragrafy a zároveň argumenty v oblasti myšlení a jeho vztahu s řečí zdůrazňuji §317, §327, §337, §339. Wittgenstein začíná paragrafem §317: „Matoucí paralela: výkřik jako výraz bolesti – věta jako výraz myšlenky! Jako kdyby bylo účelem věty dát někomu vědět, jak nám je: jenomže ne v žaludku, nýbrž aby se tak řeklo, v našem myšlenkovém ústrojí.“¹⁰³ Jako kdyby myšlení a řeč byly něčím odděleným a řeč sloužila k vyjádření vnitřních stavů. Takové neadekvátní chápání vztahu mezi myšlením a řečí leží většinou v srdci koncepcí o duálních

---

¹⁰⁰ WITTEGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 116.

¹⁰¹ Tzv. paradox soukromé ostenzivní definice.

¹⁰² HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. s. 513.

¹⁰³ WITTEGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 131.

procesech.¹⁰⁴ Wittgenstein se staví proti takovým názorům, neboť vedou k otázkám, jako jsou tyto §327: „Může člověk myslet, aniž by mluvil? – A co je *myšlení*? – No cožpak nikdy nemyslíš? Nemůžeš sám sebe pozorovat a vidět, co se tu děje? To by přece mělo být jednoduché. Nemusíš na to přece čekat jako na nějakou astronomickou událost a činit pak narychlo své rozhodování.“¹⁰⁵ Odpověď na otázku týkající se oddělitelnosti mysli a řeči je jednoduchá – myslet nelze bez mluvení. Lze se setkat s velkým odporem k takovému řešení dané otázky, proti tomu lze nabídnout §337: „Kdyby neexistovala technika šachové hry, tak bych nemohl mít v úmyslu hrát šachovou partii. Pokud větnou formu zamýšlím předem, je to umožněno tím, že umím česky.“¹⁰⁶ Nebo také §339: „Myšlení není žádný netělesný pochod, který mluvení dává život a smysl a který by bylo možno od mluvení oddělit [...] Ale jak to: „žádný netělesný pochod“? Znáš tedy nějaké netělesné pochody, ale myšlení není jedním z nich? Ne; k slovu “netělesný pochod” jsem se uchýlil ve své nesnázi, když jsem chtěl význam slova myslet primitivním způsobem vysvětlit.“¹⁰⁷

Představování neboli imaginace. Toto téma úzce souvisí s předcházejícím – opět, je to něco, co je považováno za vnitřní proces. Zde vyzdvihnu §367 a §368. §367: „Představový obraz je obraz, který je popisován, když někdo popisuje svoji představu.“ A §368: „Popisuji někomu místnost a nechám ho pak podle tohoto popisu a na důkaz toho, že můj popis pochopil, namalovat *impresionistický* obraz. – Židle, které v mém popisu byly označeny jako zelené, namaluje nyní tmavočervené; kde jsem říkal „žluté“, namaluje modré. – To je dojem, jaký se v něm o této místnosti utvořil. A nyní řeknu: „Zcela správně; tak to vypadá“.“¹⁰⁸ Domníváme se o mentální představě, že se jedná o vnitřní obraz, ale popis něčího mentálního stavu není popis něčeho viditelného, co vidí jen on sám. Spíše se jedná o popis jeho představy a o popis něčeho, co je

¹⁰⁴ HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. s. 288.

¹⁰⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 133.

¹⁰⁶ *Ibid.* s. 136.

¹⁰⁷ *Ibid.* s. 136.

¹⁰⁸ *Ibid.* s. 144.

zcela odlišné od toho, co vidí. A kritériem pro to, co si daná osoba představuje, je to, co říká a dělá.¹⁰⁹ Představa tak není pro ostatní něco soukromého, co nemohou poznat. Na tuto myšlenku navazuje §370: „Musíme se ptát, nikoli co jsou představy, nebo co se tu děje, když si někdo něco představuje, nýbrž: jak se slovo „představa“ používá.“¹¹⁰ V tomto Wittgenstein navazuje na svoji myšlenku, co se týče významu slova – význam jako způsob užití. Proto nezkoumáme, jaký objekt slovo zastupuje, ale zkoumáme jeho výskyt v rámci praxe jazyka. Zaměřujeme se tedy na slova a jejich gramatiku, nikoli na slova jako jména.

§398: „„Ale jestliže si něco představuji, nebo i skutečně nějaké předměty vidím, tak přece mám něco, co můj soused nemá.“ – Rozumím ti. Chceš se rozhlédnout kolem sebe a říci: „Jedině já mám přece TOTO.“ – K čemu tato slova? Nejsou k ničemu použitelná. – Ba nemůže se také říci: O nějakém „vidění“ – a tudíž o něčem, co se vyjádří slovem „mít“? – a o nějakém subjektu, tedy ani o já, se tu nedá mluvit?“¹¹¹ Vlastnictví představ je iluze. Jako příklad uvádí Wittgenstein skutečný pokoj a vizuální pokoj (pokoj v představě). U skutečného pokoje nám gramatika dovoluje říci, zda nějakého vlastníka má nebo nemá. U vizuálního pokoje je možnost vlastníka vyloučena.¹¹² Wittgenstein toto vyjasňuje i v §402: „Říkám sice „Mám teď tu a tu představu“, ale slovo „mám“ je jenom znakem pro druhého; představový svět je cele vyjádřen v samotném popisu představy.“¹¹³

Poslední paragrafy jsou ve stejném duchu. Wittgenstein objevuje další iluzi §412: „Pocit nepřeklenutelnosti propasti mezi vědomím a mozkovým procesem: Jak to, že se tohle neprojeví v uvažování běžného života? Představa této bytostné rozdílnosti je spojena s lehkou

---

¹⁰⁹ HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427.1.* vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. s. 393.

¹¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání.* 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 145.

¹¹¹ Ibid. s. 150.

¹¹² HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427.1.* vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. s. 495.

¹¹³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání.* 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 152.

závratí, - která vzniká, když provádíme logické umělé kousky.“¹¹⁴ V běžné komunikaci je používáme klidně v jedné větě. Jakmile to však filosofové vezmou do svých rukou, vytvoří mezi těmito termíny propast.

Myslím, že cílem všech těchto poznámek (a celkově cílem *FZ*) je ukázat k jakým nesmyslným výkladům slov dochází v rukách filosofů a jak samozřejmý je výklad slov v obyčejné řeči.

3.2.3 Psychologické koncepty a gramatika §§428-693

Tyto paragrafy patří k té nejvíce temné a komplikované části *FZ*. Pokusím se načrtnout alespoň základní myšlenky, s kterými se zde Wittgenstein potýká. Můžeme si tyto paragrafy rozdělit na následující části. §§428-465 obsahují nejhlubší a největší kriticismus obrazové teorie *TLP* a jsou spojené s některými psychologickými koncepty. §§466-570 se vrací zpátky k významu a hlavně ke gramatice. Poslední část §§571-693 se věnuje obecnému vyjasnění psychologických pojmů a nalezneme zde hlavní příčinu všech zmatků.¹¹⁵

§§428-465 se obrací od mylné myšlenky, která se vyskytuje nejen v *TLP*, ale také v celé předcházející tradici analytické filosofie. Tato myšlenka znakům přisuzovala reprezentativní charakter, a tak vytvořila mylný dojem jejich významu – významem byl objekt, který prezentují/zastupují. Způsob takového uvažování vedl k neadekvátním závěrům i v oblasti mentálních procesů. Intencionalita – pojem dominující nejen v oblasti psychologie, ale také ve Wittgensteinově myšlení. V *TLP* byla na základě obrazové teorie reprezentována jako vnitřní vztah mezi myšlenkou a realitou, které vzájemně korespondují. Ve *FZ* se stále jedná o vnitřní vztah, není však založen na vztahu jazyka a reality, ale spočívá na vztahu odehrávajícího se uvnitř gramatiky.¹¹⁶ Jde zde vlastně o vyvrácení obrazové teorie, které následně vede ke změně názoru na

¹¹⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 155.

¹¹⁵ BAKER, G. P.- HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 18-22.

¹¹⁶ *Ibid.* s. 19.

význam jazykových znaků. Pokud už Wittgenstein nesouhlasí s tím, že je zde korespondence mezi jazykem a realitou, a dochází k závěru, že významem výrazů je způsob užití – což jsou i pravidla pro užití, pak je i vše ostatní definováno prostřednictvím pravidel užití – gramatiky. Tudíž i intencionalita a všechny ostatní psychologické pojmy. K tomuto tématu se zhruba v posledních 100 paragrafech vrací.

§§466-570 vyjasňují gramatiku a její pravidla.¹¹⁷ Přičemž §§491-521 odmítají kauzální a také behaviorální teorii významu a brání autonomii gramatiky.¹¹⁸ Zvláště odmítnutí behaviorální teorie je důležité, neboť často bývá Wittgensteinovi přisuzována. Někteří se domnívají, že nepevně stanovený význam, jistá závislost na kontextu a tvrzení, že při určování například bolesti je v hlavní roli chování, je jasným znakem pro behaviorismus. Jiné teorie teď ale nechám stranou a zaměřím se na tu Wittgensteinovu. Došli jsme již několikrát k závěru, že jazyk je řízen určitými pravidly – pravidly gramatiky. Co o gramatice Wittgenstein říká? Prohlašuje její autonomii. Ona určuje smysl, stanovuje hranice - §500: „Jestliže se řekne, že určitá věta je beze smyslu, tak to neznamena, že její smysl je jakoby nesmyslný. Nýbrž určité slovní spojení se z řeči vylučuje, je staženo z provozu.“¹¹⁹ To, co je logicky možné, je určeno, nikoli reflektováno v tom, co pravidla dovolují. Pravidla gramatiky ale nevylučují, nebo dokonce nezakazují možnosti. To, co vylučují, jsou nesmyslné sledy slov – fráze, kterým jsme nepřidělili smysl.¹²⁰

§§571-693 se vrací zpět k různým mentálním procesům. Řeší se zde očekávání, doufání, věření, pamatování, mínění apod. Wittgenstein opět odkazuje na mylnou předcházející tradici. Myslím, že vše naznačí §598: „Když filosofujeme, chtěli bychom hypostazovat pocity tam, kde žádné nejsou. Slouží k tomu, aby nám vysvětlily naše myšlenky. „Tady

---

¹¹⁷ Toto téma je více rozebráno v kapitole 3. 3. 3. Filosofie a gramatika.

¹¹⁸ HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Mind and Will, Part One : Essays*. 1. vyd. Oxford : Blackwell, 2000. s. xv, 289.

¹¹⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 173.

¹²⁰ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 20.

vyžaduje vysvětlení našeho myšlení určitý pocit!“ Je to, jako kdyby na tento požadavek naše přesvědčení reagovalo tím, že ho hledí splnit.“¹²¹ Znaky našeho jazyka se zdají být mrtvé bez jakýchkoliv mentálních procesů. Zdá se, jako kdyby se jazyk skládal ze dvou částí: neživé (ovládání znaků) a živé (chápání znaků, myšlení, očekávání apod.).¹²² Přitom naše řeč není rozdělena na dvě části. Je to komplex tvořený námi. Nebyly zde nejdříve oddělené mentální stavy a poté jejich vyjádření. Dalo by se říci, že řeč je určitou biologickou či genetickou výhodou člověka a patří k jeho životu.¹²³ Přitom se podívejme na to, jakou záhadnost mentálním procesům přisuzujeme. Tato záhadnost je dána špatným výkladem jejich forem. Např. věření vypadá jako stav, myšlení jako proces atd. Na základě toho pak přisuzujeme těmto pojmům nehodící se vlastnosti. Zbavit se pokušení redukovat normativní na psychologické je nezbytné pro demytologizaci představy toho, co znamenají mentální procesy. Jedná se při tom pouze o ovládání určité techniky.¹²⁴ Pokud budu vyjadřovat nějaké přání, nebo budu v něco doufat, v něco věřit či budu zamýšlet, že zítra udělám tohle či ono, není to nějaký skrytý mentální proces. Je to něco, co je mojí součástí a nepotřebuji k tomu vyvinout nějaké záhadné síly. Pouze ovládám techniku řeči.

---

¹²¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 196.

¹²² HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Mind and Will, Part One : Essays*. 1. vyd. Oxford : Blackwell, 2000. s. 3-4.

¹²³ Řeč a její souvislost s určitými kulturními a biologickými faktory je detailně popsána v kapitole 3. 2. 3. „Framework“ jazykových her a „Forma života“.

¹²⁴ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 22.

4 ANALÝZA VYBRANÝCH TÉMAT FILOSOFICKÝCH ZKOUMÁNÍ

Témata *FZ*, kterým je věnována následující analýza, jsou význam, jazykové hry a pravidla jazyka. Ve všech případech jsem zvolila podobný postup. Nejprve se snažím nalézt příčinu a okolnosti vzniku těchto pojmů a postupně směřuji k jejich definici, zvláště prostřednictvím analogií či kontrastů, které používal sám Wittgenstein. Následně uvádím příklady z *FZ*, které by měly definovat a pomoci vyjasnit jemné struktury těchto termínů. Tyto příklady jsou v závěru doplněny mojí vlastní definicí. A jako poslední volím důsledek fungování těchto pojmů v celkovém kontextu Wittgensteinova myšlení.

Rozdělení těchto pojmů je obtížné, neboť se nejedná o zcela samostatné věci. Všechny jsou součástí jazyka a dalo by se říci, že tam kde jsou jazykové hry a význam, tam jsou i pravidla jazyka. Velice často tak bude docházet k prolínání těchto pojmů. Avšak i toto prolínání má zde svůj význam, neboť ukazuje Wittgensteinovu filosofii v tom správném světle. Pokud bych měla předbíhat ve svých závěrech, tak pravidla bychom mohli přirovnat k tomu, co vytváří prostor pro naši komunikaci, a jazykové hry bychom mohli srovnat s jednotlivými konkrétními situacemi, ke kterým může dojít v tomto prostoru a ve kterých se tvoří význam.

4.1 Význam jako způsob užití

Význam (Meaning/Bedeutung) je zásadním konceptem, neboť nám pomáhá k ucelenému přehledu Wittgensteinova přístupu. Bez jeho analýzy by ostatní témata vždy něco postrádala, neboť to základní prezentované ve *FZ*, je vztah mezi významem – jazykovými hrami – pravidly. V pozdním pojetí Wittgensteina se význam stává neobecnou ne-entitou. Jeho přesné vymezení je velice problematické, i když „význam jako způsob užití“ se jeví jako jednoduché prohlášení.

4.1.1 Pojetí významu v Traktátu

Raného Wittgensteina, jehož působení je vystředáno pozdním, zahrnujeme zhruba do roku 1929. Ve svých počátcích byl Wittgenstein ovlivněn Fregem, Russellem a tím pádem i Augustinovou koncepcí, jež oni sami přijímali. Pod jejich vlivem napsal *TLP (Logicko-filosofický traktát)*. Zmínka o nich je důležitá, neboť jejich počátky jsou klíčem k námětu celé Wittgensteinovy filosofie (rané i pozdní).

Zhruba před počátkem 20. století došlo k útoku na idealismus. Objevují se zde jména jako Moore a Russell. Moore napadl myšlenku, že realita je subjektivní, spirituální, mentální. Trval na tom, že objekty vědění (včetně propozic) existují nezávisle na nás.¹²⁵ Russell (jehož žákem se později stal právě Wittgenstein), který původně následoval Moora, přijal referenční teorii významu. Nejspíše to bylo na základě názoru, že realita nezávisí na mysli, ale na povaze objektu. Vymezily se postupně dva proudy, které se staly počátkem analytické filosofie: Russell s logicko - analytickou filosofií, jejíž centrální zásadou byla nová logika představena Fregem a Whiteheadem a poskytovala nástroj pro logickou analýzu objektivních fenoménů. Druhým proudem byl Moore, který se soustředil na analýzu objektivních, na mysli nezávislých pojmů spíše, než na myšlenky nebo dojmy. Tyto počátky se rozvinuly v analytickou filosofii, jež inspirovala další myslitele. Mezi nimi byl i raný Wittgenstein, s jehož názory se vyvinul logický atomismus.¹²⁶

Raný Wittgenstein, ovlivněn touto vzpourou proti idealismu a hluboce ovlivněn Russellem, buduje svoji koncepci v *TLP*. Pojdme se nyní letmo podívat na jeho celkovou představu a detailně zaznamenat jeho konkrétní názor na význam jazykových výrazů. V *TLP* se objevuje obrazová teorie, jež je založena na myšlence korespondence mezi jazykem a světem. Taková korespondence vychází z představy, že jazyk i

---

¹²⁵ HACKER, P. M. S. *Epilogue : Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*. 1. vyd. Oxford: Blackwell, 1996. s. 6.

¹²⁶ *Ibid.* s. 4.

svět má logickou strukturu a že tyto struktury si vzájemně odpovídají a to podle úrovně. Nejzákladnější složkou na úrovni jazyka jsou jména a nejzákladnější složkou na úrovni světa jsou předměty. Jména a předměty si vzájemně odpovídají a na nich jsou postaveny další úrovně. Další úrovně v jazyce jsou elementární výroky, skládající se právě z jmen, která na úrovni světa odpovídají stavům věcí, jež jsou tvořeny předměty. Poslední úrovně jsou výroky a jím odpovídající fakty. Wittgenstein tvrdí, že náš jazyk má smysl právě prostřednictvím odpovídání jazyka a světa. To vede i k jeho postoji, že lze vypovídat pouze o empirických věcech, zobrazujících realitu. Oproti tomu věty etiky, náboženství apod. nemají smysl, neboť právě realitě neodpovídají. Co se týče smysluplnosti vět Wittgenstein v *TLP* dochází ještě k jednomu důležitému závěru - nepravdivé věty nejsou nesmyslné, neboť patří k větám, které nějakým způsobem zobrazují realitu, i když nepravdivě.

Je jasné, že Wittgenstein se držel zásadní myšlenky. Jestliže je zde korelace mezi jazykem a světem, jestliže slova odpovídají předmětům, tak co se může skrývat za významem znaků? Východiskem je, že významem znaku je předmět/objekt, který zastupuje. Tedy referenční teorie významu. Důležitým pojmem je tělo významu (Meaning-Body/Bedeutungskörper). Wittgenstein používá tento termín k charakterizování myšlenky, že za každým znakem je ne-lingvistická entita, jeho význam, který určuje, jak ho užívat správně.¹²⁷ Koncepce významu v Traktátu obsahuje ještě jednu důležitou věc. Jména mají význam, ale ne smysl. Zatímco propozice mají smysl, ale nemají význam.¹²⁸

4.1.2 Definice významu

U významu, na rozdíl od konceptů jako jsou hry a pravidla, Wittgenstein uvádí svoji definici – „význam jako způsob užití“. Tato

---

¹²⁷ GLOCK, H.J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 239.

¹²⁸ *Ibid.* s. 238.

definice je velice krátká, i když v sobě skrývá mnohá úskalí. Základním problémem je, že působí obecně, ale ve výsledku není obecná vůbec. Pokusím se ukázat, že se jedná o velice konkrétní termín, který nelze tak úplně zaměňovat s pojmem pravidla.

K lepšímu vyjasnění významu chci na počátku zdůraznit §374: „Velká obtíž je tu v tom, nepojímat věci tak, jako kdyby člověk *nemohl*. Jako kdyby tu byl určitý předmět, z něhož odvozují příslušný popis, ale jako kdybych nebyl ve stavu někomu ho ukázat. – A nejlepší, co mohu navrhnout, je zajisté, abychom se pokušení použít tohoto obrazu podvolili: ale abychom pak zkoumali, jak vypadá způsob použití tohoto obrazu.“¹²⁹ Wittgenstein zde podle mého názoru odkazuje na svůj dřívější způsob uvažování, kdy znaku přisuzoval způsob jeho reprezentace (tedy to, co znak prezentuje – nějaký předmět). To však shledal jako chybu a zjistil, že je potřeba zaměřit se na užití.

Hned v úvodu *FZ* nás Wittgenstein upozorňuje na marnou snahu o vytvoření obecného pojmu významu §5: „Jestliže se obrátí pozornost na příklad v §1¹³⁰, začne se možná tušit, do jaké míry obecný pojem významu slov zahaluje fungování řeči mlhou, která znemožňuje jasně vidět.“¹³¹ Pokud si ale vezmeme definici „význam jako způsob užití“, první co nám přijde na mysl, je, že se jedná právě o obecný pojem významu. Lze tedy tvrdit, že obecnost ve Wittgensteinově pojetí významu spočívá v tom, že se význam znaků odvozuje podle toho, jak jsou užívány. Musíme se na to ale podívat z jiného hlediska. Wittgenstein zakládá svůj pojem významu tím, že vytváří konceptuální spojení s ostatními pojmy jako je chápání (Understanding/Verstehen) a vysvětlení (Explanation/Erklärung). Definujme si nejprve na vysvětlení. Významem slova je to, co je vysvětlováno vysvětlením významu, konkrétně, jak slovo může být smysluplně užito v nějakém jazyce. Taková vysvětlení jsou to,

---

¹²⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 145.

¹³⁰ Augustin a jeho koncepce významu založená na tom, že významem znaku je předmět, který zastupuje.

¹³¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 15.

co Wittgenstein nazývá gramatickými pravidly.¹³² Můžeme pak tedy říci, že význam rovná se různá pravidla pro užití? A tím napravit i obecný pojem významu?

Myslím, že určitým způsobem je sjednocení významu a pravidel pro užití možné. Několikrát se toho ve své práci dovolávám. Hacker a Baker ve své knize upozorňují na to, co se vyskytuje ve Wittgensteinových poznámkách: Navrhují nahrazení „význam slova“ „užitím slova“, protože užití slova tvoří velkou část toho, co je míněno významem slov. Vysvětlení totiž Wittgenstein považuje za konkrétní. Tím pádem nás nemohou mást tak snadno, jak to dělá samotný pojem „významu“, který neustále pronásledují nějaké stíny.¹³³ Jejich konečným názorem však je, že významem slova není list pravidel.¹³⁴

Pojďme se podívat na to, jak o řeči a užití mluví sám Wittgenstein ve *FZ*. §108: „Hovoříme o ní ale jako o šachových figurkách, když udáváme příslušná pravidla hry, a ne popis jejich fyzikálních vlastností. Otázka „Co je vlastně slovo?“ je analogická otázce „Co je šachová figurka?““¹³⁵ Analogie významu slov a her bude rozebrána v kapitole Jazykové hry. Avšak zde chci zdůraznit, jak Wittgenstein sám zaměřoval pojmy význam a pravidla. Co je to tedy šachová figurka? Její význam je vymezen pravidly. Není to jen kousek dřeva. Stejně jako slovo není jen znak, ale je vymezeno pravidly užívání. Opět mám tendenci zaměnit význam a pravidla.

Argument, který přesvědčuje o tom, že význam a užití (pravidla pro užití) nejsou jedno a totéž, je například: dvě vyjádření mohou mít jeden a ten samý význam, ale ne stejné užití.¹³⁶ Můžeme tedy prohlásit, že význam a pravidla se určitým způsobem prolínají, ale nejsou identická.

---

¹³² GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 378.

¹³³ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 33.

¹³⁴ *Ibid.* s. 148.

¹³⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 63.

¹³⁶ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 240.

Na jedné straně jsou zde pravidla, na straně druhé praxe a užití. Ta je konkrétní, v té se nachází konkrétní význam.

Vysvětlení je vnitřně spojeno s chápáním. Vysvětlení dává obsah pochopení.¹³⁷ Pokud neznám význam znaku, neznám vysvětlení a tím pádem mu ani nerozumím. Co to znamená chápat nějaký znak či vyjádření? Tomuto tématu jsem věnovala již dost pozornosti v druhé kapitole. Ale bylo zde pouze řečeno, že se jedná o ovládání určité techniky. Wittgenstein kromě toho řeší otázku, zda chápání znamená to, že známe všechny způsoby užití daného slova. Nejspíše ano, ale kritériem chápání není to, že vyjmenujeme všechny způsoby užití. Hlavním kritériem je správná reakce na nějakou promluvu či správné užití v dané situaci.

Význam, vysvětlení a chápání jsou tři související termíny. Význam je míněn jako způsob užití – způsobem užití jsou myšleny pravidla pro užití. Užití je zároveň měřítkem chápání – pokud vyjádření užívám správně, pak ho chápu. Wittgenstein tak svoji definici významu spojuje i s definicí dalších dvou pojmů.

Celkový pohled na význam je podle mého názoru následující: Význam slova je tvořen užitím slova v konkrétní situaci. Užití slova je řízeno pravidly, která však nejsou identická s významem. Význam je konkrétní a pravidla ho předem nestanovují. Jen určují možnosti významu. Správné užití slova je kritériem chápání.

4.1.3 Výcvik a učení se významu

Význam souvisí ve Wittgensteinově pojetí s dalším aspektem řeči (kromě vysvětlení, chápání a užití). Wittgenstein se zajímá o to, jak jsme se naučili svému jazyku. Zajímavé na jeho pohledu je, že stanovuje linii mezi výcvikem a samotným učením, a učení zde spojuje s vysvětlením.

---

¹³⁷ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 40.

Výcvik je představován jako základ pro vysvětlení, řízení se pravidlem a počítání v matematice.¹³⁸

To, co stojí na počátku našeho osvojování si jazyka, je výcvik a dril. Jak se Wittgenstein dostává k takovému názoru? Vychází z toho, že pokud se dítě něčemu učí, pak mu to musí být také vysvětleno. Neboť jak jsme si řekli, kritériem toho, že to chápe a ovládá, je právě to, že to může vysvětlit a správně použít. Ale představme si před sebou malé dítě, které ještě nemluví. Je schopno zeptat se nás vůbec na význam nějakého slova? Wittgenstein nám v tomto napovídá §6: „Důležitá část výcviku spočívá v tom, že učící na předměty ukazuje, zaměřuje na ně pozornost dítěte, a pronáší přitom určité slovo; například slovo „deska“ při ukázání na tento tvar. (Toto nemíním označovat jako „vysvětlení ukázáním“ nebo „definici“, protože dítě se zajisté nemůže ještě na pojmenování ptát. Hodlám to označovat jako „učení se slovům ukazováním“. – Říkám, že toto bude tvořit závažnou část výcviku, protože tomu tak prostě u lidí je.“¹³⁹

Jelikož Wittgenstein vyvozuje, že dítě, které ještě neovládá jazyk, nebo alespoň něco z jazyka, se nemůže ptát na pojmenování ani na význam, tak dochází k jednoduchému závěru. Musí zde být ještě něco předtím, než si dítě jazyk osvojí. Wittgenstein to něco nazývá základní lingvistické kompetence. Právě ty se osvojují výcvikem. Jak probíhá tento výcvik? Ukazuje to §206 a §219. §206: „Řídit se nějakým pravidlem, toť analogické tomu, být poslušný nějakému rozkazu. Člověk je k tomu vycvičen a reaguje na rozkaz určitým způsobem. [...] Představ si, že bys přišel jako badatel do nějaké neznámé země, jejíž řeč by ti byla zcela cizí. Za jakých okolností bys řekl, že tam lidé dávají rozkazy, rozkazy chápou, řídí se jimi, rozkazům se vzpírají atd.? Právě společný lidský způsob jednání je oním vztažným systémem, pomocí něhož si vykládáme

---

¹³⁸ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 16.

¹³⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 15.

nějakou cizí řeč.“¹⁴⁰ §219: „Jestliže se držím pravidla, nevolím. Řídím se pravidlem *slepě*.“¹⁴¹ Výcvik nezahrnuje udávání důvodů pro to, co žák trénuje. Cílem je vštěpování zvyků, dispozicí a tendencí. Výsledné behaviorální a reakční pravidelnosti poskytují základ pro schopnost učit se. Nesmíme ani zapomenout, že výcvik se musí odehrávat uvnitř určitého rámce. Předpokládají se zde přirozené lidské schopnosti – rozpoznávání, napodobování apod.¹⁴²

Rozdíl mezi výcvikem a následným učením je dán tedy tím, že při učení je poskytováno vysvětlení významu, zatímco při výcviku ne. Důležitou informací je to, že výcvik je podmíněn tím, co je typické pro lidskou rasu. Konkrétně se jedná například o naše vnímání reality, ve kterém hrají roli naše smysly. Pokud bychom výcvik aplikovali na někoho, kdo nedisponuje takovými schopnostmi jako člověk, nevznikl by jazyk.

---

¹⁴⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 103.

¹⁴¹ *Ibid.* s. 107.

¹⁴² BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 31.

4.2 Jazykové hry

Jazykové hry (Language game/Sprachspiel) jsou prvním důležitým konceptem, kterému je ve *FZ* věnována pozornost. K výběru tohoto pojmu mě vedlo přesvědčení, že bez jeho znalosti by nešlo pochopit celkovou koncepci *FZ*, která jsou jím prostoupena. Cílem jazykových her je zdůraznit, jak různorodý je náš jazyk a jak je mylné snažit se ho redukovat na jasná a jednou provždy daná pravidla. Jazykové hry se v českých překladech vyskytují i v podobě konceptu „řečové hry“. Mezi těmito termíny není rozdíl a dalo by se říci, že moje volba pojmu – „jazykových her“ je věcí osobních preferencí.

4.2.1 Analogie jazyka a hry

Jak už jsem několikrát zmínila, Wittgenstein ve své dřívější filosofii zastával myšlenku jazyka jako kalkulu. Od roku 1930 však začal o jazyce uvažovat poněkud jiným způsobem – začal jej srovnávat se šachy. Tato analogie pocházela od formalistů, již srovnávali aritmetiku s hrou s matematickými symboly. Čísla tak byla podobná figurkám šachu a byla externími znaky pro soubor pravidel.¹⁴³ Taková analogie se neztotožňovala s názorem, že matematika je pouze o inkoustových znacích, stejně jako šachy nejsou o kouscích dřeva. Významem matematických znaků a šachových figurek byl soubor pravidel, který určoval jejich možné „pohyby“.¹⁴⁴

Wittgenstein analogii šachu rozvinul hlouběji. Šachy se pro něj staly vhodným objektem, který mohl srovnávat s jazykem, neboť měly dvě důležité vlastnosti – vlastnost hry a vlastnost kalkulu. A Wittgenstein v „přechodné fázi“ považoval jazyk za nositele obou těchto vlastností. (Pokud budeme považovat za prvotní fázi čisté srovnání jazyka a kalkulu, pak můžeme označit srovnávání jazyka se šachy jako hrou a zároveň

---

¹⁴³ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 46.

¹⁴⁴ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 193.

kalkulem za přechodnou fázi, a jako poslední fázi lze označit srovnávání jazyka pouze s hrou.) Východiskem obou analogií (jak analogie jazyka se šachy jako kalkulem, tak analogie jazyka se šachy jako hrou) bylo, že jazyk je pravidly řízená aktivita. Z těchto analogií Wittgenstein došel k následujícím závěrům:

- Stejně jako hra má jazyk pravidla. V případě hry však pravidla určují, jaký pohyb/výpověď přinese úspěch. Zatímco v jazyce pravidla stanovují, co je správné nebo co je smysluplné.
- Významem slova není objekt, který zastupuje. Význam slova je spíše určen pravidly, která stanovují jeho používání (zásadní rozdíl mezi první a pozdější filosofií L. Wittgensteina). Podobně je tomu v šachu – šachy se učíme hrát nikoli tím, že spojujeme figurky s objekty, ale učíme se, jak s nimi máme hýbat.
- Věta je pohybem v jazykové hře a je nesmyslná, pokud se nevyskytuje na pozadí společenské komunity. Stejně v případě šachu – to, co dělá pohyb figurkou možný, je situace, která říká, jaké pohyby jsou možné a jaké ne.¹⁴⁵

Postupem času došlo k úplnému opuštění analogie jazyka jako kalkulu. Podle mého názoru si Wittgenstein začal uvědomovat rozdíl mezi pravidly jazyka a pravidly tak, jak je známe (přesná, definovatelná apod.).¹⁴⁶

Jak Wittgenstein došel k termínu „jazykových her“? Jak jsem ukázala výše, rozhodně se jedná o výsledek jeho rozšíření analogie šachů a jazyka. Ale stejně jako v případě *Traktátu*, kdy Wittgensteina napadla myšlenka jazyka jako obrazu reality prostřednictvím časopisu, který popisoval posloupnost událostí při automobilové nehodě, doprovází také podobná příhoda vznik myšlenky jazykových her. Tuto příhodu

---

¹⁴⁵ Významně inspirováno srovnáním v: GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 193.

¹⁴⁶ Viz. 3.2.1. Vymezení pravidla.

vypráví teoretik fyziky Freeman Dyson: „Jedného dňa, keď Wittgenstein prechádzal popri ihrisku, kde sa práve hral futbal, prvý raz mu napadla myšlienka, že v jazyku hráme *hry so slovami*.“¹⁴⁷

Myšlienka „jazykových her“ se poprvé objevila v rukopisech z března roku 1932 – MS 113 (Vol. IX) a MS 115 (Vol. XI.). Musíme mít ale na paměti, že mohla být samozřejmě představena už dříve, v některých dnes již neexistujících poznámkách. V jakém duchu byla poprvé představena? V *Modré knize* můžeme nalézt zmínku o jazykových hrách, ale je to *Hnědá kniha*, ve které je představena vyzrálá metoda jazykových her - BB 81: „Jsou více či méně blízké tomu, co nazýváme hrami v běžném jazyce. Prostřednictvím takových her se děti učí svůj rodný jazyk právě takovými hrami a pak tyto činnosti dokonce mají zábavný charakter her. My ovšem námi popisované jazykové hry nepovažujeme za neúplné části jazyka, ale za o sobě úplné jazyky, za úplné systémy lidské komunikace.“¹⁴⁸ Wittgenstein o jazykových hrách v *Modré a Hnědé knize* hovoří velice podobně, ale lze mezi nimi nalézt jemné rozdíly. Při definování jazykových her, bych proto chtěla vycházet z *FZ*, neboť právě zde dochází ke konečnému vymezení daného pojmu.

4.2.2 Definice jazykových her

Wittgenstein definici jazykových her sám neuvádí. I přesto můžeme k definici jazykových her přistupovat dvěma způsoby. Můžeme tvrdit, že definice jazykových her neexistuje anebo být přesvědčeni o tom, že zde je. Osobně se přikláním ke druhému stanovisku, ale je nutné přiznat, že nelze nalézt definici v takové podobě, jak ji známe.

To, co je rozhodně součástí definice jazykových her, je koncept rodinné podobnosti (Family resemblance/Familienähnlichkeit). Jak už jsem vysvětlovala dříve, koncept rodinné podobnosti značí pojem, pod

---

¹⁴⁷ MALCOLM, N. *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*. 1. vyd. Bratislava : Archa, 1993. s. 73.

¹⁴⁸ WITTGENSTEIN, L. *Předběžné studie k Filosofickým zkoumáním obecně známé jako Modrá a Hnědá kniha*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. s. 107-108.

který spadá velké množství ostatních pojmů, jež s ním nemají jeden společný základ, ale překrývající se podobnosti (kromě jazykových her je konceptem rodinné podobnosti např. propozice). Tím pádem definice jazykových her nebude založena na tom, že si řekneme, co mají všechny hry společné. Spíše si prostřednictvím příkladů ukážeme, jaké podobnosti se mezi nimi vyskytují. K takovému způsobu definování jazykových her je rozhodně zapotřebí vybrat paragrafy *FZ*, jež uvádějí jejich příklady. S jazykovou hrou se setkáváme už v §1, ale pro naše účely se zaměříme na tu, která se nachází v §2. Dle mého názoru je nejen ona, ale i její další rozšiřování (§8) krásným příkladem toho, jak si Wittgenstein představoval různé jazykové hry a v konečném důsledku i jazyk. Podstatné je také připomenout, že Wittgenstein se neustále vymezoval vůči Augustinově představě jazyka, a proto je důležité mít jí na paměti.

§2: „Mysleme si nějakou řeč, u níž onen popis, jako ho podal Augustinus, souhlasí: Tato řeč má sloužit k porozumění dělníka A s pomocníkem B. A staví něco ze stavebních kamenů; k dispozici jsou kostky, sloupy, desky a trámy. B mu má přinášet stavební kameny, a sice v tom pořadí, jak je A potřebuje. K tomuto účelu používají řeči, která je tvořena slovy: „kostka“, „sloup“, „deska“, „trám“. A tato slova zavolá; - B přinese ten kámen, který se naučil na toto zavolání přinášet. – Chápej toto jako úplnou primitivní řeč.“¹⁴⁹ V §8 je tato jazyková hra rozšířena o číslovky, slova „tam“ a „toto“ a určitý počet barevných vzorků. Setkáváme se tak nejen s příkazy typu „deska“, ale třeba také „d – deska - tam“ (což znamená dvě desky – kam mají být dány – a přitom je ukazováno ještě na určitý barevný vzorek). §8: „Uvažme určité rozšíření řeči (2). Necht' kromě oněch čtyř slov „kostka“, „sloup“ atd. obsahuje určitou řadu slov, které se používá tak, jako obchodník v (1) používá číslovek; dále dvě slova, třeba „tam“ a „toto“ (protože tím je přibližně naznačen jejich účel), kterých se užívá ve spojení s ukazujícím pohybem ruky; a konečně určitý počet barevných vzorků. A vydá rozkaz typu: „d – deska - tam“. Přitom

---

¹⁴⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 14.

ukáže pomocníkovi určitý barevný vzorek a při slovu „tam“ ukáže na určité místo staveniště. B vezme ze zásoby desek pro každé písmeno abecedy až pod „d“ vždy jednu, která má barvu daného vzorku, a přinese ji na místo, které A ukazuje.“¹⁵⁰

§2 představuje primitivní jazykovou hru, která je založena na příkazech. Wittgenstein nás vyzývá k tomu, abychom si ji zároveň představili jako úplnou primitivní řeč. Jako taková však nemá žádnou syntax, neobsahuje pravidla pro to, jak tvořit věty a má jedinou funkci – příkazy. Lze ji i přesto považovat za úplnou? Nejspíš lze. My jsme se přece také nenaučili náš jazyk najednou, a když byl ve svých počátcích, nepovažovali jsme ho za neúplný. V *Modré knize* Wittgenstein říká: „Jazykové hry jsou těmi formami jazyka, jimiž dítě s používáním slov začíná. Studium jazykových her je studiem primitivních forem jazyka či primitivních jazyků.“¹⁵¹ Tyto primitivní jazykové formy nejsou však odlišné od komplexních a komplikovaných typů v každodenním užití. Jen náš způsob jednání je více jasný v méně komplikovaných situacích. To nám může napovědět další charakteristiku jazykových her – některé jsou jednodušší a některé složitější. Avšak ty první svou jednoduchostí neztrácejí nic na své kompletnosti.

§7 je prvním místem *FZ*, kde se vyskytuje samotný termín „jazykových her“: „Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov (2) je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči. Hodlám tyto hry označovat jako „řečové hry“. Kromě prvního výskytu termínu jazykových her obsahuje také jejich další definici. Tentokrát ji Wittgenstein neprezentuje formou příkladu (i když se zmiňuje o pojmenovávání kamenů a předříkávání slov), ale nacházíme v ní určité rysy klasických definic: „Jako „řečovou hru“ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.“¹⁵² Tuto poznámku bych

---

¹⁵⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 16-17.

¹⁵¹ WITTGENSTEIN, L. *Předběžné studie k Filosofickým zkoumáním obecně známé jako Modrá a Hnědá kniha*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. s. 38.

¹⁵² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 16.

vyzdvihla jako nejdůležitější. Vystihuje myšlenku, která zcela mění budoucí uvažování o jazyce. V našem systému jazyka Wittgenstein počítá nejen s ním samotným, ale i se všemi činnostmi, jež ho doprovází – gesta, ukazování, výrazy, situace, kultura, zvyky. Neboť to je právě to, co dává řeči její smysluplnost. Paragraf, který je stejně podstatný, je §23. Dokonce rozšiřuje myšlenku jazyka zahrnující celou škálu různých činností na určitou „formu života“ a zároveň definuje rozmanitost jazykových her: „Kolik ale existuje druhů vět? Snad tvrzení, otázka a rozkaz? – Existuje *nespočet* takových druhů: nespočetné různé druhy použití všeho toho, co označujeme jako „znaky“, „slova“, „věty“. A tato rozmanitost není nic pevného, jednou provždy daného; nýbrž vznikají nové typy řeči, nové řečové hry, jak můžeme říci, a jiné zastarávají a jsou zapomínány. Výraz „řečová hra“ tu má vyzdvihnout, že promlouvání řeči je částí určité činnosti nebo určité životní formy. Představ si názorně rozmanitost řečových her na těchto i jiných příkladech: Rozkazovat a jednat podle rozkazu – Popisovat nějaký předmět podle vzhledu nebo na základě měření – Zhotovovat nějaký předmět podle popisu (výkresu) – Referovat o nějakém dění [...] – Je zajímavé srovnat rozmanitost těchto řečových nástrojů a způsobu jejich použití, rozmanitost slovních a větných druhů, s tím, co o stavbě řeči řekli logikové. (A také autor *Logicko-filosofického traktátu*).“¹⁵³

Obraťme teď pozornost k složitější jazykové hře - §8. Představuje takovou hru, která už do jisté míry syntax má. Někaké věty pak mohou být smysluplné a nějaké ne – např. „sloup – deska - a, b, c, d - tam“.¹⁵⁴ Wittgenstein zde využívá různých druhů slov k tomu, aby ukázal nejen složitější jazykovou hru, ale také aby si připravil půdu pro své pojetí významu. V následujících paragrafech §9, §10 se obrací k počátkům osvojování si jazyka a činí důležité prohlášení. Pokud se dítě učí například číslovky, musí se je nejen naučit z paměti, ale musí se naučit

¹⁵³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 23.

¹⁵⁴ BAKER, G. P.- HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 62.

také to, jak se používají. Důkazem tvrzení, že dítě se při osvojování jazyka učí, jak zacházet s daným slovem (pravidla), jsou slova „tam“ a „toto“: „Učí se ukázáním také „tam“ a „toto“? – Představ si, jak asi by se mohlo učit způsobu jejich používání! Ukazuje se přitom na místa a věci, - ale tady k tomuto ukazování dochází přece i při *použití* oněch slov, a nikoli jen při učení toho, jak jich používat.“¹⁵⁵ Wittgenstein zde ukazuje, že významy slov nejsou spojeny s objektem, který zastupují (což naznačuje učení se ukazováním), ale jsou spojeny s něčím jiným. Musím říci, že jazykové hry velice úzce souvisí s významem jazykových výrazů. Slovo hra naznačuje, že význam není jednou provždy daný a tvoří se právě v různých situacích – v různých jazykových hrách.

Pokusím se nyní o definici jazykových her. Není to klasická definice, střídají se zde příklady i různá všeobecná prohlášení. Nicméně jsem přesvědčena, že tato definice pomůže mnohým vyjasnit si daný pojem. Jazykové hry: termín rodinné podobnosti - u různých jazykových her nelze určit jeden jediný základ. Jsou kompletní bez ohledu na to, zda jsou jednoduché či dosahují velké složitosti. Jazyková hra slouží k označení nejen jednotlivých řečových situací, ale zahrnuje v sobě také gesta, kulturu, výrazy, zvyky apod., které řečovou situaci doprovází. Tím pádem se v ní i formuje či dotváří význam jednotlivých jazykových výrazů. Nejlepší způsob vysvětlení jazykové hry je příklad: *FZ* §1, §2, §8 atd.

4.2.3 „Framework“ jazykových her a „Forma života“

Pokud se podíváme na jazyk jako celek, Wittgensteinovy zmínky jsou následující: komplexnost, založená praxe uvnitř nějakého rámce, kontext, formy života apod. Z čeho Wittgenstein takové pojmy vyvozuje?

Podmínkou k tomu, aby byl splněn význam tak, jak si ho Wittgenstein představuje, a zároveň se tento význam nestal něčím absolutně nahodilým, bylo zapotřebí ho nějakým způsobem zaštitit.

---

¹⁵⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 17.

Wittgenstein tak kladl na jazyk a význam jeho znaků požadavek sdílení, objektivitu, pravidelnosti, naučitelnosti, normativity, nezávislosti, průhlednosti apod. Sdílení – nemůže platit, že pokud nějaký člověk používá určité slovo, je to jiné, než když ho používá jiný člověk. Nutným předpokladem pro komunikaci tak je, že význam slov nemůže být dán soukromou ostenzivní definicí a musí zde být zajištěn souhlas v definicích. Objektivita - možnost popsat, jak věci objektivně jsou, musí být zajištěna. Mnoho slov musí být slovy pro veřejné objekty, vlastnosti a vztahy. Pravidelnost - koncept významu musí být takový, aby zajistil stupeň konstantní a pravidelné aplikace. Protože slova mají význam, musejí být integrovány do praxe. Toto je podmínka pro existenci vnitřních vztahů mezi vysvětlením slova (pravidlo pro jeho užití) a jeho aplikací, která je sama podmínkou pro to, aby zde bylo rozlišení mezi správným a nesprávným užitím.¹⁵⁶ Jak ukazuje Hacker a Baker na §207 popisujícím zem, ve které neexistuje pravidelnost: „Mysleme si, že by lidé v oné zemi vykonávali obvyklé lidské činnosti, a jak se zdá, používají přitom artikulované řeči. Přihlížíme-li jejich počínání, tak je pochopitelné, připadá nám logické. Pokoušíme-li se však naučit jejich řeči, tak shledáme, že je to nemožné. Neexistuje u nich totiž žádná pravidelná souvislost mluveného, vydávaných zvuků, s jednotlivými počiny [...] Máme říci, že tyto lidé mají řeč, rozkazy, sdělování atd.? K tomu, co označujeme jako „řeč“, tu chybí pravidelnost.“¹⁵⁷ Naučitelnost: Musí být možné naučit ostatní, co něčí vyjádření znamená. To implikuje, že zde musí být rozsáhlý souhlas ne pouze v definicích (ve vysvětlení významu), ale také v úsudcích, protože žák může ovládat definice, ale bez souhlasu v úsudcích se zdatným mluvčím by to mělo značit chybějící porozumění.¹⁵⁸ §242: „K dorozumění se řečí patří nejenom shoda

---

¹⁵⁶ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays. 2.* vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 137.

¹⁵⁷ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání.* 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 103-104.

¹⁵⁸ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays. 2.* vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 138.

v definicích, nýbrž také shoda v úsudcích.¹⁵⁹ Normativita - musí zde být správné a špatné způsoby pochopení toho, co vyjádření znamená, jako zde musí být správné a špatné způsoby užití. Nezávislost - to znamená, obecně, možnost pochopit význam věty a toho, co bylo výpovědí této věty řečeno nezávisle na znalosti toho, zda to, co bylo řečeno jejím užitím, je pravdivé nebo nepravdivé. Výjimkou z tohoto požadavku, jsou propozice logiky (buď prší, nebo neprší), nebo matematiky ($2+2=4$), gramatické propozice (červená je tmavší než růžová), nebo propozice o obraz světa (svět existuje už dlouho).¹⁶⁰ Posledním termínem, o kterém se zmíním, je průhlednost - Co slova znamenají, to musí odpovídat jejich užití – nebudeme čekat na filosofy nebo vědce, aby objevili, co míníme slovy, jež používáme, a větami, které vypovídáme – a to co my jimi míníme, je standardně to, co znamenají.¹⁶¹

Ke splnění všech těchto podmínek mu dle mého názoru pomohly kromě jiného právě pojmy jako je „framework“ (překládám ho zde jak rámec) a forma života (Form of life/Lebensform). Myslím, že bude lepší začít s konceptem rámce, neboť forma života bývá často interpretována různým způsobem a pro její přesnější vymezení bude vhodné klást ji vedle podobného termínu.

Rámec – tzv. společná lidská přirozenost.¹⁶² V rámci hraje roli Wittgensteinův kontextualismus a jistý druh naturalismu. Kontextualismus obsahuje myšlenku, že slovo má význam pouze v jazykové hře, která je částí nějaké společné formy života. Naturalismus v jeho pojetí znamenal, že naše lingvistické a nelingvistické aktivity jsou podmíněny určitými fakty přírody/přirozenosti.¹⁶³ Podmíněnost našich aktivit na faktech – to vypadá, jako kdyby se Wittgenstein vracel zpět k myšlenkám *TLP*. Je tedy logika našeho jazyka omezena fakty? Wittgenstein přijímá, že formování

---

¹⁵⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 111.

¹⁶⁰ BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S. *Wittgenstein : Understanding and meaning, Part One : Essays*. 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. s. 138.

¹⁶¹ *Ibid.* s. 140.

¹⁶² GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 126.

¹⁶³ *Ibid.* s. 135.

pojmu je empiricky podmíněno (nepoužíváme přece při deskových hrách těžké figurky). Ale tato omezení jsou špatně charakterizována jako „omezení na logiku našeho jazyka“. Spíše jsou to omezení, uvnitř kterých se náš jazyk vyvíjí a uvnitř kterých konstruujeme naše představy.¹⁶⁴ Jak vypadá taková společná lidská přirozenost? Co ji určuje? Rozhodně se jedná o určité biologické vlastnosti. A musíme uznat, že pokud by došlo ke změně nějaké části lidské přirozenosti, pak by náš jazyk nemohl vypadat tak, jak je. Pojďme se na ně podívat.

Za prvé jsou to společné percentuální pojmy. To znamená, že všichni máme chuť, čich, zrak apod. Stejným způsobem můžeme tedy poznávat svět. Za druhé to jsou společné psychologické pojmy. Patří sem primitivní reakce, jako je pláč, smích atd. Jde o to, že zde není žádný mentální příklad, ale naše mentální pojmy jsou vysvětlitelné odkazem na kritéria chování. A poslední jsou společné matematické pojmy, které nejsou méně ovlivněny naší přirozeností a stabilitou světa. Vyvinuly se například z rozpoznávání různých tvarů a počítání, dejme tomu například ovcí.¹⁶⁵

Vedle rámce se ve Wittgensteinových poznámkách objevuje také pojem životní forma. Ve *FZ* se tento koncept objevuje třikrát - §19, §23 o kterých jsme se zmiňovala v rámci kapitoly definice jazykových her. A §241, který už zde byl také zmíněn. Tento termín zahrnuje kulturu, pohled na svět a jazyk.¹⁶⁶ Často bývá interpretován jako termín biologický, který souvisí se specifičností našeho druhu – tedy s tím, že pouze pro nás je typický jazyk. Nejedná se však o nic biologického, neboť zde není jednotná forma života charakteristická pro druh. Spíše je zde shluk forem života, které charakterizují různé kultury a epochy.¹⁶⁷ V každé kultuře a v každé době je pro lidský život charakteristické něco jiného. Liší

---

¹⁶⁴ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 214.

¹⁶⁵ *Ibid.* s. 216.

¹⁶⁶ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 124.

¹⁶⁷ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 221.

se nejen jazyk, ale i uvažování a celkový způsob života. Mohli bychom dokonce říci, že formy života jsou do velké míry ovlivněny historickými fakty.

Wittgenstein celý jazyk spojuje nejen s naší lidskou přirozeností, tedy s tím, s čím jsme se narodili. Ale spojuje ho také s tím, co se vyskytuje v našich životech a mění se to podle druhu kultury. Takové aspekty jazyka na nás mohou působit tak, že jazyk je něco, co se neustále vyvíjí a to nejen na základě biologických faktů, ale také faktů historických.

4.3 Pravidla jazyka

Pravidla jazyka se zde vyskytla již několikrát. Největší část o pravidlech, podobné tomu, co bude následovat, lze nalézt v kapitole Jazykové hry. Wittgenstein nám ve *FZ* nabízí zcela nový způsob uvažování. Jedná se o tak originální představení pravidel, že dochází i k paradoxu. Pravidla jazyka jsem si vybrala, neboť nejen úzce souvisí s výše popsány jazykovými hrami, ale jedná se o téma, které nám může otevřít oči a změnit pohled na jazyk.

4.3.1 Pravidla jazyka a ostatní pravidla

Wittgenstein už od počátku svého filosofického uvažování zastával názor, že jazyk má určitá pravidla. Avšak jeho názor na ně prošel radikální změnou. Ta probíhala ruku v ruce s postupným opouštěním analogie jazyka a kalkulu a přijímáním analogie jazyka a hry.

V *TLP* si Wittgenstein představoval, že lingvistická pravidla formují logickou syntax - kompletní kalkulus neúprosných norem skrytých za povrchem přirozených jazyků.¹⁶⁸ Ale uvědomění si, že jazyk není možný redukovat na logiku a jednoznačná pravidla, nastalo kolem roku 1930. Jak Wittgenstein postupně měnil názor? Jeho základním východiskem bylo, že jazyk stejně jako každá hra se hraje podle určitých pravidel. Jaká jsou tato pravidla? Pokud se zaměříme pouze na hry ve smyslu her deskových, sportovních a jím podobných, lze o každé z nich prohlásit, že mají psaná pravidla. Přesněji řečeno explicitní. Jak bychom taková pravidla mohli definovat? Určují nám, co dělat a jak hru hrát. Stanovují přesné hranice mezi tím, kdy daná hra probíhá a kdy už o hře nemůže být řeč. Takové bylo i původní Wittgensteinovo uvažování. Hra byla vnímána spíše jako kalkul §81: „F. P. Ramsey jednou v rozhovoru se mnou zdůraznil, že logika je ‚normativní věda‘. Jaká představa mu přitom přesně tanula na mysli, nevím; byla ale nepochybně úzce příbuzná té

---

¹⁶⁸ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 324.

představě, která se ve mně vynořila teprve později: že totiž ve filosofii užití slov často srovnáváme s hrami, s kalkuly podle pevných pravidel, ale nemůžeme říci, že ten, kdo řeči používá, *musí* hrát zrovna takovou hru. – Jestliže se ale nyní řekne, že náš řečový výraz se takovým kalkulům *pouze přibližuje*, tak se tím ocitáme bezprostředně na prahu určitého omylu. Neboť potom to může vypadat, jako bychom v logice hovořili o jakési *ideální* řeči.¹⁶⁹ V tomto paragrafu můžeme vidět i důsledky takové představy. Jako kdyby se naše řeč bez odhalení pevných pravidel neobešla. Jako kdyby byla nedokonalá a neúplná.

Jak jsem již zdůraznila v dřívější kapitole, Wittgenstein začal na hrách vidět jiný aspekt.¹⁷⁰ Zjistil, že pravidla se ve hrách vyskytují i v jiné podobě. §54: „Pomysleme jen na to, v jakých případech říkáme, že nějaká hra se hraje podle určitého pravidla! Pravidlo může být pomůckou při výuce příslušné hře. Ten, kdo se ho učí, je s ním seznámen a cvičí se v jeho používání. – Nebo je nástrojem hry samotné. – Nebo určité pravidlo není používáno ani při vyučování, ani při hře samotné; ani není fixováno v nějakém soupisu pravidel. Člověk se učí této hře tím, že přihlíží, jak jí druzí hrají.¹⁷¹ Musím zde souhlasit s Peregrinem, který se k tomu paragrafu vyjadřuje takto: „Z toho, co tady Wittgenstein říká, zdá se mi podstatných několik věcí. Zaprvé, pravidla mohou být nejenom explicitní, vyjádřená, ale i jenom implicitní, taková, která nikdo neformuloval, ale ona se přesto zračí v praxi těch, kdo příslušnou hru hrají.“¹⁷² Implicitní pravidla se tak stávají zásadním pojmem. Wittgenstein tvrdí, že v jazyce se setkáváme právě s nimi.

Wittgenstein často ve *FZ* předchází kritice ostatních tím, že sám si klade otázky, které by v souvislosti daného tématu mohly vyvstat. Stejně to dělá i v §100. Ukazuje nám zde, že i když nejsou pevně stanovená pravidla, může být přece jenom o hře řeč. Jde o to, že jsme jen zaslepeni

¹⁶⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 53.

¹⁷⁰ Vidění aspektu je shodou okolností jedním z témat, které se vyskytují ve *FZ*.

¹⁷¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 40.

¹⁷² PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online]. Cit. 15. 4. 2013. Dostupné z: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/536.pdf>, s. 3.

určným ideálem. V podstatě §§89-133 se všechny věnují tomu, jak jsme vedeni myšlenkou určitého ideálu. §100: „To přece žádná hra není, jestliže existuje neurčitost v *pravidlech*.“ – Ale opravdu to pak *není* žádná hra? – „No, možná že to budeš označovat jako hru, ale v každém případě to není žádná dokonalá hra...Chci ale říci: Chápeme špatně roli, jakou ideál hraje v našem způsobu vyjadřování. To znamená: Také my bychom to označili jako hru, jenomže jsme ideálem oslepeni, a nevidíme tudíž zřetelně skutečný způsob používání slova „hra“.“¹⁷³

Filosofická Gramatika (Philosophische Grammatik), dílo Wittgensteina, jež předcházelo *FZ*, se zmiňuje také o pravidlech. Pomocí této zmínky je vyjasněn rozdíl mezi pravidly jazyka a ostatními pravidly. Ukazuje se v ní také jemný paradox jednání podle pravidla – jakékoliv své jednání mohu uvést v souladu s pravidly. Zásadní rozdíl mezi pravidly, který se zde formuluje, je, že pravidla jazyka jsou do určité míry libovolná, zatímco ostatní nám vymezují jasné hranice. Můžeme si všimnout i jemného rozlišení mezi pravidly jazyka a her. „Proč nenazývám pravidla vaření svévolnými; a proč jsem v pokušení nazývat svévolnými pravidla gramatiky? Protože pojem ‚vaření‘ vidím jako definovaný účelem ‚vaření‘, zatímco pojem ‚jazyka‘ nikoli skrze účel jazyka. Kdo se při vaření řídí jinými než těmi správnými pravidly, vaří špatně; zatímco kdo se řídí jinými pravidly než pravidly šachu, hraje jinou hru; a kdo se řídí jinými gramatickými pravidly, než jsou třeba ta běžná, tím neříká nic nepravdivého, ale mluví o něčem jiném.“¹⁷⁴

4.3.2 Definice pravidel jazyka

Stejně jako v případě jazykových her se Wittgenstein nepokouší o analytickou definici pravidla, neboť tento pojem zvažuje jako koncept

---

¹⁷³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 61.

¹⁷⁴ Je zde použit překlad od J. Peregrina z článku: PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online]. Cit. 15. 4. 2013. Dostupné z: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/536.pdf>
WITTGENSTEIN, L. , Překlad je z knihy: WITTGENSTEIN, L. *Philosophische Grammatik* . B. p. v. Frankfurt : Suhrkamp, 1996. s. 185.

vykazující rodinnou podobnost.¹⁷⁵ Navzdory tomu se stejně jako v případě jazykových her pokouším o jejich definici. Musím však připomenout, že se nejedná o její klasickou formu. Nestanovuji jeden jediný základ, ale uvádím určité podobnosti mezi pravidly.

Na pomoc při definování pravidel si беру paragraphy *FZ*. Myslím, že na začátek je vhodné uvést §133, ve kterém Wittgenstein upozorňuje na svůj záměr: „Nechceme systém pravidel pro používání našich slov neslýchaným způsobem zjemnit nebo učinit úplnějším. Neboť jasnost, o kterou usilujeme, je zajisté *úplná*. Ale to znamená pouze, že filosofické problémy mají *úplně* zmizet. Nejvlastnější objev je ten, který mě činí schopným filosofování přerušit, kdy chci. – Ten, který filosofii přináší zklidnění, takže už není bičována otázkami, které uvádí v pochybnost *ji samu*. – Nýbrž na příkladech je nyní ukazována určitá metoda, a řadu těchto příkladů je možno kdykoli přerušit. – Jsou řešeny problémy (odstraňovány nesnáze), nikoli *jeden jediný* problém. Neexistuje jedna metoda filosofie, ale existují zajisté různé metody představující cosi jako různé terapie.“¹⁷⁶ Wittgenstein je zastáncem názoru, že vše nám leží nezakrytě před očima. Nemusíme proto měnit nic – ať už bychom chtěli pravidla činit úplnějšími nebo konkrétnějšími – není to potřeba. Vše je to před námi tak, jak to má být. Jen náš úhel pohledu by se měl změnit. Proto Wittgenstein neposkytuje teorie o pravidlech, jen ukazuje, jaká jsou.

V souvislosti s pravidly se často objevují rozporuplná vyjádření. Na jedné straně nás pravidla řídí. Na straně druhé nám otevírají prostor smysluplnosti. Tak jak to s nimi je? „Wittgenstein nenamítá, že nás pravidla ve skutečnosti *neřídí* nebo že na nich nestojí *správnost*. Vadí mu spíše samotné modely „kolejiště“ nebo „stroje“, a to proto, že se v nich pojem *správnosti* stává čímsi „vnějším a objektivním“.“¹⁷⁷ V jednom paragraphu Wittgenstein říká: „Řídit se pravidlem, toť analogické tomu, být poslušný nějakého rozkazu. Člověk je k tomu vycvičen a reaguje na

¹⁷⁵ GLOCK, H.J. *A Wittgenstein Dictionary*. B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. s. 324.

¹⁷⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 68-69.

¹⁷⁷ GRAYLING, A. C. *Wittgenstein : průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007. s. 96.

rozkaz určitým způsobem.“¹⁷⁸ Pokud ještě přidáme §219: „Jestliže se držím pravidla, nevolím. Řídím se pravidlem *slepě*.“¹⁷⁹ Tohle opravdu působí modelem kolejiště a tím, že je mimo nás něco objektivního, co určuje správnost. Pokud ale budeme číst dále i další paragrafy, můžeme nahlédnout, že pravidla jako taková nejsou něčím, co by nám přímo něco přikazovalo. Spíše nám pomáhají v tom, abychom si vzájemně porozuměli.

Proč se ale Wittgenstein vyjadřuje o pravidlech takovým způsobem? Myslím, že je třeba rozlišit mezi těmi nejzákladnějšími pravidly a mezi těmi propracovanějšími. Jsou pravidla, která prostě musíme následovat. Musíme si je osvojit, abychom si mohli osvojit pravidla další. §217: „„Jakým způsobem se mohu řídit podle určitého pravidla?“ – jestliže to není otázka po příčinách, tak je to otázka, jak zdůvodnit to, že na základě tohoto pravidla jedním *takto*. Jestliže jsem vyčerpал všechna odůvodnění, tak nyní narážím na tvrdou skálu a na ní se můj rýč ohýbá. Mám pak sklon říci: „Prostě jedním *takto*.“¹⁸⁰ Vezměme si například jazykovou hru pochybování. Má svoje určitá pravidla. Jak bychom ale mohli pochybovat, kdybychom si předtím neosvojili pravidla hry pochybování? Pokud chceme o něčem pochybovat, musíme mít už osvojené nějaké základy. Nemůžeme již od počátku pochybovat o všem, co nám je řečeno. Daleko bychom se nedostali. To vysvětluje Wittgensteinovy zmínky o slepém následování pravidla. Jednoduše si na začátku musíme osvojit nějaká pravidla, aby se nám otevřel prostor, ve kterém se vůbec můžeme pohybovat. Tento prostor je prostorem smysluplnosti.

Nyní se dostávám k paragrafu, který podle mého názoru ukazuje, jakým způsobem jsou pravidla libovolná a nejsou vyloženě direktivními omezeními. §85: „Určité pravidlo je tu jako nějaký ukazatel cesty. – Neponechává žádné místo pro pochybnost o tom, jakou cestou mám jít?

---

¹⁷⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 103.

¹⁷⁹ *Ibid.* s. 107.

¹⁸⁰ *Ibid.* s. 107.

Ukazuje, jakou cestou mám jít poté, co jsem ho minul, jestli dál po silnici, nebo po polní cestě, nebo napříč poli? Ale kde je řečeno, v jakém směru mám sledovat jeho pokyn, jestli ve směru ruky, nebo (např.) v opačném směru? ... Mohu tedy říci, že ukazatel ponechává přece jen určitou možnost pochybnosti. Nebo spíše: někdy ponechává možnost pochybnosti, někdy ne. A to pak už není žádná filosofická věta, nýbrž věta zkušenostní.¹⁸¹ Jde o to, že pravidla postihují neuvěřitelné množství způsobů, jak bychom mohli jednat. A my si z těchto způsobů můžeme vybrat. Nebo dokonce se může stát, že sami stanovíme novou možnost.

Čím je dáno, že my sami můžeme stanovit nové možnosti? „Řídit se pravidlem je obecná praxe založená na shodě, zvyku a výcviku. Takže i když nás pravidla řídí a poskytují nám měřítko správnosti, nejsou na nás nezávislá a netvoří tedy donucovací standard, kladený zvenku na naše prakticky řízení se pravidly samotné.“¹⁸² Jak můžeme vidět i v §241: „„Tak ty tedy říkáš, že o tom, co je správné a co chybné, rozhoduje shoda lidí?“ – Správné a chybné je to, co lidé *říkají*; a v řeči se lidé shodují. To není žádná shoda jednotlivých mínění, nýbrž shoda životní formy.“¹⁸³

Mnoho o pravidlech napoví také paradox jednání podle pravidla, který byl načrtnut již v dřívější kapitole. Myslím, že paradox ukazuje právě to, že pravidla jsou určitým způsobem libovolná. Neboť jakékoli své jednání mohu uvést v souladu s pravidlem. Pravidla jazyka postihují tolik možností jednání, že mezi těmito možnostmi můžeme volit.

Nyní se pokusím o definici pravidel. Nechci je tímto způsobem zjednodušovat nebo redukovat. To by bylo i proti samotnému přání Wittgensteina. Spíše chci shrnout jejich vlastnosti. Pravidla jazyka jsou v pořádku tak, jak jsou. Nepotřebují vylepšovat. Jsou do jisté míry implicitní. Jsou to standardy správnosti – otevírají nám prostor

---

¹⁸¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 55.

¹⁸² GRAYLING, A. C. *Wittgenstein : průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007. s. 96-97.

¹⁸³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 111.

smysluplnosti. Nejedná se o příkazy, ale spíše nám napomáhají v tom, abychom si rozuměli. Jsou zde základní pravidla, která musíme slepě přijmout a neexistuje pro ně odůvodnění. Pravidla jsou však libovolná – postihují neuvěřitelné množství způsobů jednání. Nejsou dány něčím objektivním, něčím zvenku – nejsou na nás nezávislá. Jsou dány shodou praxe a zvyků. Shodou životní formy.

4.3.3 Filosofie a gramatika

Pravidla jazyka vytvářejí gramatiku. A filosofie v pojetí Wittgensteina je zaměřená na pravidla jazyka (či nejasnosti vznikající špatným používáním jazyka). Filosofie, jak tvrdí Wittgenstein, je gramatické zkoumání, ve kterém jsou filosofické problémy vyřešeny popisem užití našich slov, dochází zde k vyjasnění gramatiky našich vyjádření a k uspořádání pravidel.¹⁸⁴

Ve *FZ* se můžeme setkat s názorem, že gramatika je autonomní – tzn. není zaštitěna realitou. K tomu jsou přidány paragrafy §371: „*Podstata* je vyslovena v gramatice.“¹⁸⁵ A dále §373: „Jakým druhem předmětu něco je, říká gramatika.“¹⁸⁶ V kapitole „Framework“ jazykových her a formy života jsme setkali již s názorem, který tvrdil, že náš jazyk je nějakým způsobem realitou ovlivněn. To se samozřejmě na první pohled vylučuje s autonomií gramatiky. V díle Hackera a Backera tuto protichůdnost vysvětlují. Tvrdí, že můžeme argumentovat tak, že gramatika nevzdává žádnou poctu realitě. Není jí odpovědná za svojí pravdivost. Ale je jí odpovědná v následujícím smyslu: pokud by byl svět jiný, naše formy reprezentace by už nebyly užitečné. Což značí, že pokud by byla lidská přirozenost odlišná, tak části naší gramatiky by byly

---

¹⁸⁴ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 55.

¹⁸⁵ *Ibid.* s. 145.

¹⁸⁶ *Ibid.* s. 145.

zbytečné. (Pokud budeme žít ve světě, kde se budou neustále měnit barvy, nejsou naše pojmy barev k ničemu).¹⁸⁷

Pojďme se podívat na metodu, kterou chce Wittgenstein používat při vyjasňování pojmů. §90: „Naše úvaha je tudíž úvahou gramatickou. A tato úvaha vrhá světlo na náš problém tím, že odstraňuje různá nedorozumění. Nedorozumění, která se týkají způsobu používání slov; vyvolávaná mimo jiné určitými analogiemi mezi vyjadřovacími formami v různých odvětvích naší řeči. Některá z nich lze odstranit tím, že se určitá vyjadřovací forma nahradí jinou; to lze označit jako “analyzování” našich vyjadřovacích forem, neboť tento úkon má někdy cosi podobného s rozkladem na části.“¹⁸⁸ Jaká je tedy metoda, kterou chce Wittgenstein použít? Je to analýza, kterou si ovšem nesmíme představovat v klasickém slova smyslu. Dekompoziční analýza je zde vystřídána analýzou gramatickou. Propozice je kompletně analyzovatelná, když je gramaticky komplexně vyjasněna. To nezahrnuje dekompozici propozice na jednotlivé složky, ale spíše to spočívá v přiřazení spojitostí danému vyjádření.¹⁸⁹ Pokud pojem či vyjádření správně umístíme, tak je možno změnit jejich špatné chápání na jasné a přehledné.

Jestliže jsem nějakým způsobem učinila přehled o gramatice, pak bude užitečné následovat tento přehled prezentováním filosofie, jež je ve Wittgensteinově pojetí interpretována opravdu různorodě. §109: „Správné bylo, že naše zkoumání nesmějí být zkoumání vědecká [...] A nesmíme vytvářet žádné teorie. V našich zkoumáních nesmí být nic hypotetického. Jakékoli vysvětlování musí odpadnout a na jeho místo musí nastoupit jedině popis. A to, co skýtá příslušné světlo pro tento popis, tj. co určuje jeho účel, jsou filosofické problémy. Ty ovšem nejsou žádnými problémy empirickými, nýbrž jsou řešeny náhledem do toho, jak naše řeč pracuje [...] Problémy nejsou řešeny prezentováním nové zkušenosti, nýbrž

¹⁸⁷ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 339.

¹⁸⁸ WITTEGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 58.

¹⁸⁹ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 59.

přehledným sestavením toho, co je dávno známé. Filosofie je bojem proti zakletí, v němž náš rozum drží prostředky našeho jazyka.“¹⁹⁰ Wittgensteinovo pojetí filosofie je nové, neboť na rozdíl od všech předcházejících tradic nechce vytvářet vědecké teorie a ani samotnou filosofii nestaví do pozice, kdy by toho byla schopna. Wittgenstein vidí vše stále stejné, jen pohled na věci se dokáže změnit. Tomu odpovídá i motto *FZ* od Nestroye: „Pokrok se vůbec vyznačuje tím, že vypadá mnohem větší, než skutečně je.“ Proto i filosofie by měla ukázat, že náš způsob nahlížení na některé věci je mylný. To je způsobeno špatným chápáním pojmů, vyjadřováním apod. Někdy určitým formám vyjádření připisujeme špatné gramatické formy – například v případě psychologických pojmů.

Někdo z nás si může položit otázku, jaký druh vyjasňování gramatiky má Wittgenstein na mysli. Zajímá se snad filosofie i o čistou gramatiku jazyka například ve formě „Já jsem“ místo „Já jsme“? Filosofie se zajímá o pravidla gramatiky, pravidly pro užití vyjádření pouze v tom rozsahu, v jakém jsou schopni vyjasnit konkrétní filosofické problémy.¹⁹¹

---

¹⁹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. s. 64.

¹⁹¹ BACKER G. P. - HACKER P. M. S. *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242*. 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. s. 58.

5 ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se snažila postihnout nejen hlavní strukturu argumentu *Filosofických zkoumání*, ale také jejich vznik. Cílem byla také analýza různých témat, jako je význam jako způsob užití, pravidla jazyka a jazykové hry. To vše bylo doplněno počátečním popisem Wittgensteinovy pozůstalosti, která nastínila způsob jeho tvorby.

Pro celkový přehled o L. Wittgensteinovi jsem se rozhodla svoji práci uvést jeho pozůstalostí. Stěžejní pro úvodní část práce jsou přílohy, které obsahují nejen způsob klasifikace Wittgensteinových děl, ale také jednotlivá vydání jeho poznámek. Do úvodní části jsem taktéž zařadila historiografický kontext vzniku díla *Filosofická zkoumání*, který dokazuje, jakým způsobem Wittgenstein tvořil a jak originální je jeho způsob. *Filosofická zkoumání* před svým vznikem prošla několika opravami. Za jejich první pokus je považován tzv. *The Big Typescript*, který se stal v pozdějších letech zdrojem pro velké množství poznámek. Další je *Modrá a Hnědá kniha*, jež jsou velkou částí už podobné samotným *Filosofickým zkoumáním*, a poslední je tzv. MS 142 následován TS 227.

Při postihnutí struktury argumentu *Filosofických zkoumání* jsem postupovala vždy sjednocením určité části paragrafů, např. §§1-64 atd. Ve všech těchto částech lze nalézt základní popis argumentu, kterému se Wittgenstein věnoval. Preference určitých paragrafů a s tím spojená i preference určitých témat byla prováděna na základě toho, že bylo potřeba uvést ty věci, které byly podstatné pro následující část – tedy hlubší analýzu konkrétních témat. Wittgenstein se svým dílem vymezuje nejen vůči sobě (*Tractatus Logico-philosophicus*), ale také vůči celé tradici analytické filosofie. Podle jeho názoru dřívější dílo *Traktát* a analytická filosofie stály právě na Augustinově koncepci jazyka, která prosazovala názor, že jazyk slouží vždy k jednomu jedinému účelu – ke sdělování myšlenek a pojmenovávání. V rámci této kapitoly tvoří proto hlavní linii Augustinova koncepce, kterou Wittgenstein zmiňuje na začátku *Filosofických zkoumání* a která prostupuje celým jeho dílem. Jejím

prostřednictvím postupně načrtávám i představu významu, pravidla, jazyka a filosofie, a také představu psychologie. Wittgenstein prostřednictvím rozboru Augustinovy koncepce vytváří kontrast mezi „starým“ myšlením a jeho novým přístupem. Hlavním závěrem je, že jazyk neslouží vždy k jednomu jedinému účelu, ale zahrnuje celé množství různých aktivit – jazykových her. Ty jsou řízeny pravidly jazyka, která však nejsou definitivní a přísná, jak se analytičtí filosofové domnívali. Naopak jsou vágní, a proto se význam jazykových výrazů dotváří až v konkrétní jazykové hře. Co se týče oblasti psychologie, objevuji zde základní princip, který Wittgenstein uplatňoval. Některé pojmy, zvláště takové jako jsou mysl, vědomí apod. užíváme, jako kdyby skrývaly něco tajemného. Domníváme se, že přemýšlet či chápat je otázkou nějaké mentální činnosti. Wittgenstein se na ně ale dívá z jiného hlediska a dochází k závěru, že to všechno je jen ovládání určité techniky, kterou jsme se naučili.

Analýza vybraných témat je zaměřena na rozšíření již dříve načrtnutých pojmů, jako je význam jako způsob užití, jazykové hry a pravidla jazyka. Velice obtížným úkolem bylo rozdělit tyto jednotlivé pojmy do samostatných částí, neboť se vzájemně prolínají. Avšak jejich úplné oddělení by nedávalo smysl a tak je pravděpodobné, že se jednotlivé kapitoly částečně věnují i pojmům ostatním. Kromě významu, u něhož samotného Wittgenstein uvedl definici, prezentuji u pojmů, jako je pravidlo a jazykové hry, svou vlastní. Wittgenstein by nejspíše nesouhlasil s pokusem o definice takových pojmů, ale domnívám se, že tím žádným způsobem nenarušuji jeho koncepci. Definice jazykových her: pojem rodinné podobnosti - u různých jazykových her nelze určit jeden jediný základ. Jsou kompletní bez ohledu na to, zda jsou jednoduché či dosahují velké složitosti. Jazyková hra slouží k označení nejen jednotlivých řečových situací, ale zahrnuje v sobě také gesta, kulturu, výrazy, zvyky apod., které řečovou situaci doprovází. Tím pádem se v ní i formuje či dotváří význam jednotlivých jazykových výrazů. Nejlepší způsob vysvětlení jazykové hry je příklad: *FZ* §1, §2, §8 atd. Definice pravidel:

Pravidla jazyka jsou v pořádku, tak jak jsou. Nepotřebují vylepšovat. Jsou do jisté míry implicitní. Jsou to standardy správnosti – otevírají nám prostor smysluplnosti. Nejedná se o příkazy, ale spíše nám napomáhají v tom, abychom si rozuměli. Jsou zde základní pravidla, která musíme slepě přijmout a neexistuje pro ně odůvodnění. Pravidla jsou však libovolná – postihují neuvěřitelné množství způsobů jednání. Nejsou dány něčím objektivním, něčím zvenku – nejsou na nás nezávislá. Jsou dány shodou praxe a zvyků. Shodou životní formy.

Tato práce upřednostnila určitá témata *Filosofických zkoumání*, což bylo i jejím záměrem. Mohla by být proto v budoucnu rozšířena o detailnější popis jednotlivých témat. Kromě toho se v práci neobjevuje odkaz na významné myslitele, jež Wittgensteina ovlivnili – G. Frega a B. Russella. Popis jejich myšlení by mohl přispět k lepšímu pochopení celkového směru myšlenek Wittgensteina, který je nejdříve následoval a později se vůči nim vymezoval.

Podle mého názoru se napříč *Traktátem* i *Filosofickými zkoumáním* ukazuje, jakým originálním způsobem dokázal Wittgenstein uvažovat. V *Traktátu* sice navazuje na některé myšlenky Frega a Russella, ale svými názory je přesahuje. Ve *Filosofických zkoumáních* je tento přesah daleko zřejmější. Jejich forma paragrafů a nesystematické uspořádání sice svým způsobem zamlžují a činí obtížné pochopit Wittgensteinovy myšlenky, zároveň to vše ale odráží i jeho představu o jazyce. Nemůže zde být systematická teorie, která by nám jasně stanovila, jak to s jazykem je. Jazyk je ve své podstatě různorodý a postihnout ho je obtížný úkol. Každý paragraf, se kterým jsem se ve *Filosofických zkoumáních* setkala, dokazuje tuto různorodost. Když už se zdá, že určitý pojem je vyjasněn, objeví se další paragrafy, které jeho hloubku dalece rozšiřují. Wittgenstein tak svoji představu o jazyce „ukazuje“ svým způsobem tvorby.

6 SEZNAM LITERATURY

- 1) **BACKER G. P. - HACKER P. M. S.** *Wittgenstein : Understanding and Meaning, Part One : Essays. Vol. 1. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations.* 2. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. ISBN 1-4051-0176-8.
- 2) **BACKER G. P. - HACKER P. M. S.** *Wittgenstein : Rules, Grammar and Necessity : Essays and Exegesis §§ 185-242. Vol. 2. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations.* 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-8408-3.
- 3) **BACKER G. P. - HACKER P. M. S.** *Wittgenstein : Understanding and Meaning, Part Two : Exegesis §§ 1-184. Vol. 1. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations.* 2. vyd. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-9925-4.
- 4) **HACKER, P. M. S.** *Wittgenstein : Meaning and Mind : Essays and Exegesis §§ 243-427. Vol. 3. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations.* 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1990. ISBN 0-631-16784-6.
- 5) **HACKER, P. M. S.** *Epilogue : Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy.* 1. vyd. Oxford: Blackwell, 1996. ISBN 0-631-20098-3.
- 6) **HACKER, P. M. S.** *Wittgenstein : Mind and Will, Part One : Essays. Vol. 4. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations.* 1. vyd. Oxford : Blackwell, 2000. ISBN 0-631-21986-2.
- 7) **HACKER, P. M. S. - SCHULTE J.** *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations.* 4. vyd. Chichester : Wiley-Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-5928-9.
- 8) **GLOCK, H. J.** *A Wittgenstein Dictionary.* B. p. v. Malden : Blackwell Publishers, 1996. ISBN 0-631-18537-2.
- 9) **GLOMBÍČEK, P.** *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein.* 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. ISBN 80-7007-248-2.
- 10) **GRAYLING, A. C.** *Wittgenstein : průvodce pro každého.* 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007. ISBN 978-80-7363-077-5.
- 11) **MALCOLM, N.** *Ludwig Wittgenstein v spomienkach : so životopisnou črtou Georga Henrika von Wrighta.* 1. vyd. Bratislava : Archa, 1993. ISBN 80-7115-062-2.

- 12) **NEDO, M.** *Einführung/Introduction*. B. p. v. Wien : Springer-Verlag, 1993. ISBN 3-211-82498-7.
- 13) **PEREGRIN, J.** *Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka a proč bychom jej měli následovat* [online]. Cit. 15. 4. 2013. Dostupné z: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/437.pdf>
- 14) **PEREGRIN, J.** *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online]. Cit. 15. 4. 2013. Dostupné z: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/536.pdf>
- 15) **PICHLER, A. - SÄÄTELÄ, S.** *Wittgenstein: the philosopher and his works*. B. p. v. Frankfurt : Ontos Verlag, 2006. ISBN 3-938793-28-7.
- 16) **PICHLER, A.** *Towards the New Bergen Electronic Edition*. In: *Wittgenstein after his Nachlass*. 1. vyd. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-23266-2.
- 17) **SCHULTE, J.** *Wittgenstein: An Introduction*. B. p. v. Albany : State University of New York Press, 1992. ISBN 0-7914-1082-X.
- 18) **STERN, D. G.** *Wittgenstein's Philosophical Investigations : An Introduction*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. ISBN 0-521-89132-9.
- 19) **VENTURINHA, N.** *Wittgenstein After His Nachlass*. 1. vyd. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-23266-2.
- 20) **WITTGENSTEIN, L.** *The Blue and Brown books*. 1. vyd. Malden : Blackwell, 1958.
Citováno z:
WITTGENSTEIN, L. *Předběžné studie k Filosofickým zkoumáním obecně známé jako Modrá a Hnědá kniha*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2006. ISBN 80-7007-237-7.
- 21) **WITTGENSTEIN, L.** *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AVCR, 1993. ISBN 80-7007-040-4.
- 22) **WITTGENSTEIN, L.** *Wittgenstein's Nachlass : The Bergen Electronic Edition : Text and Facsimile Version*. B. p. v. Oxford : Oxford University Press, 2000. ISBN 978-0-19-268691-6.
- 23) **WITTGENSTEIN, L.** *The Big Typescript*. B. p. v. Malden : Blackwell, 2005. ISBN 978-1-4051-0699-3.

- 24) **WITTGENSTEIN, L.** *Tractatus Logico-Philosophicus*. 1. vyd. Praha : Oikoymenth, 2007. ISBN 3-518-28101-1.
- 25) **WRIGHT, G. H.** The Wittgenstein Papers. In: *The Philosophical Review*. 1969, **78** (4), s. 483-503.
- 26) **WRIGHT, G. H.** The Wittgenstein Papers. In: *Wittgenstein*. 2. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1982. s. 35-62.

7 RESUMÉ

The present Diploma Thesis deals with the late philosophy of L. Wittgenstein, as presented in his *Philosophical Investigations*. The goal of the thesis is to describe the historiographic context, the structure of arguments of the *Philosophical Investigations* and an analysis of particular themes. The first unit deals with the origin and development of said work, which took for about two decades. The second unit of the thesis presents an overview of the structure of the *Philosophical Investigations*. It is composed of two parts, the first of which describes the critique of Augustin's concept and an outline of a new idea of philosophy and the paradox of rule-following, while the second Explorer the area of psychology and a private language. The third unit of the thesis is an analysis of the chosen themes. The chosen themes being the meaning as a theory of use, the language games and the rules of language. The methods of processing used were: exposition, comparison, analysis, interpretation.

8 PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Katalog Wittgensteinovy pozůstalosti Georga Henrika von Wrighta

Zdroj:

WRIGHT, G. H. The Wittgenstein Papers. In: *The Philosophical Review*. 1969, **78** (4), s. 483-503.

THE WITTGENSTEIN PAPERS

in quotation marks are Wittgenstein's own titles. Names invented by the editors and executors are not quoted and are prefixed "called" or "so-called." The language of the writings is German, except when otherwise indicated. Some comments on individual items follow after the catalogue.

Manuscripts.

101. Notebook. 9 August-30 October 1914. 106 pp.
102. Notebook. 30 October 1914—22 June 1915. 265 pp.
103. Notebook. 15 April 1916—10 January 1917. 118 pp.
104. Notebook. The so-called *Prototractatus*. 1918. 121 pp.
105. Volume I. "*Philosophische Bemerkungen*." Begun 2 February 1929. 135 pp.
106. Volume II. Undated, 1929. 298 pp.
107. Volume III. "*Philosophische Betrachtungen*." Last entry 15 February 1930. 300 pp.
108. Volume IV. "*Philosophische Bemerkungen*." 13 December 1929—9 August 1930. 300 pp.
109. Volume V. "*Bemerkungen*." 11 August 1930—3 February 1931. 300 pp.
110. Volume VI. "*Philosophische Bemerkungen*." 10 December 1930—6 July 1931. 300 pp.
111. Volume VII. "*Bemerkungen zur Philosophie*." 7 July-September 1931. 200 pp.
112. Volume VIII. "*Bemerkungen zur philosophischen Grammatik*." 5 October-28 November 1931. 270 pp.
113. Volume IX. "*Philosophische Grammatik*." 28 November 1931—23 May 1932. 286 pp.
114. Volume X. "*Philosophische Grammatik*." First entry 27 May 1932. 282 pp.
115. Volume XI. "*Philosophische Bemerkungen*." First entry 14 December 1933. "*Philosophische Untersuchungen*." August 1936. 292 pp.
116. Volume XII. "*Philosophische Bemerkungen*." 1936- ; May 1945. 347 pp.
117. Volume XIII. "*Philosophische Bemerkungen*." 1937; 1938; 1940. 263 pp.
118. Volume XIV. "*Philosophische Bemerkungen*." 13 August-24 September 1937. 238 pp.
119. Volume XV. 24 September-19 November 1937. 295 pp.
120. Volume XVI. 19 November 1937—26 April 1938. 295 pp.

GEORG HENRIK VON WRIGHT

121. Volume XVII. "*Philosophische Bemerkungen*." 26 April 1938—9 January 1939. 139 pp.
122. Volume XVIII. "*Philosophische Bemerkungen*." 16 October 1939—3 February 1940. 237 pp.
123. Notebook. "*Philosophische Bemerkungen*." 25 September—23 November 1940; 16 May—6 June 1941. 138 pp.
124. Volume. 6 June—3 July 1941; 5 March—19 April 1944; 3 July 1944—292 pp.
125. Pocket notebook. 28 December 1941—16 October 1942. 154 pp.
126. Pocket notebook. 20 October 1942—6 January 1943. 155 pp. (Missing.)
127. Pocket notebook. "*F. Mathematik und Logik*." 6 January—4 April 1943; 27 February—4 March 1944; undated part. 175 pp. (Missing.)
128. Volume. Circa 1944. 51 pp.
129. Volume. First entry 17 August 1944. 221 pp.
130. Volume. Undated part; 26 May—9 August 1946. 293 pp.
131. Volume. 10 August—9 September 1946. 224 pp.
132. Volume. 9 September—21 October 1946. 212 pp.
133. Volume. 22 October 1946—28 February 1947. 190 pp.
134. Volume. 28 February 1947—184 pp.
135. Volume. 12 July—18 December 1947. 192 pp.
136. Volume. "*Band Q*." 18 December 1947—25 January 1948. 288 pp.
137. Volume. "*Band R*." 2 February 1948—9 January 1949. 286 pp.
138. Volume. "*Band S*." 15 January—20 May 1949. 65 pp.
- 139a. The so-called Lecture on Ethics. 1929. Written on loose sheets. 38 pp.
- b. The same. (Missing.)
140. "*Grosses Format*." 1932 or 1933. Large sheets. 40 pp.
141. The beginning of an early version in German of the so-called *Brown Book*. Large sheets. 1935 or 1936. 7 pp.
142. Volume. "*Philosophische Untersuchungen*." November—December 1936. (Missing.)
143. Notes on Frazer's *The Golden Bough*. Loose sheets of varying size. 1936 or later.
144. Volume. Fair manuscript copy containing Part II of the *Investigations*. 1948. 118 pp.
145. Large notebook. Called C1. 1933. 96 pp.
146. Large notebook. Called C2. 1933—1934. 96 pp.
147. Large notebook. Called C3. 1934. 96 pp. Partly in English.
148. Large notebook. Called C4. 1934—1935. 96 pp. Mainly in English.

THE WITTGENSTEIN PAPERS

149. Large notebook. Called C5. 1935-1936. 94 pp. Mainly in English.
 150. Large notebook. Called C6. 1935-1936. 96 pp. Mainly in English.
 151. Large notebook. Called C7. 1936. 47 pp. Mainly in English.
 152. Large notebook. Called C8. 1936. 96 pp.
 153a. Pocket notebook. "*Anmerkungen.*" 1931. 227 pp.
   b. Pocket notebook, immediately continuing 153a. 122 pp.
 154. Pocket notebook. 1931. 190 pp.
 155. Pocket notebook. 1931. 189 pp.
 156a. Pocket notebook. Circa 1932-1934. 120 pp.
   b. Pocket notebook, immediate continuation of 156a. 115 pp.
 157a. Pocket notebook. 1934; 1937. 142 pp.
   b. Pocket notebook, immediate continuation of 157a. 80 pp.
 158. Pocket notebook. 1938. 89 pp. Partly in English.
 159. Pocket notebook. 1938. 80 pp. Partly in English.
 160. Pocket notebook. 1938. 62 pp. Partly in English.
 161. Pocket notebook. 1939- . 140 pp. Partly in English.
 162a. Pocket notebook. Begun in January 1939. 100 pp.
   b. Pocket notebook, immediate continuation of 162a. Ends in August 1940. 140 pp.
 163. Pocket notebook. 22 June-29 September 1941. 156 pp.
 164. Pocket notebook. Circa 1941-1944. 172 pp.
 165. Pocket notebook. Circa 1941-1944. 230 pp.
 166. Pocket notebook. "Notes for the 'Philosophical Lecture.'" Written in English. Date unknown. 65 pp.
 167. Pocket notebook. Date unknown. 64 pp.
 168. Notebook. Fair manuscript copy of some remarks from the years 1947-1949 on general subjects. 12 pp.
 169. Pocket notebook. Probably first half of 1949. 164 pp.
 170. Pocket notebook. Probably 1949. 10 pp.
 171. Pocket notebook. 1949 or 1950. 14 pp.
 172. Manuscript on loose sheets. Probably 1950. 24 pp.
 173. Notebook. 24 March-12 April 1950; undated part. 200 pp.
 174. Notebook. 1950. 79 pp.
 175. Pocket notebook. 1950; 10-21 March 1951. 157 pp.
 176. Notebook. 1950; 21 March-24 April 1951. 161 pp.
 177. Notebook. 25-27 April 1951. 22 pp.
 178. Undated fragments:
   a. "*Man könnte die (ganze) Sache . . .*" 9 pp.
   b. "*Ich verstehe es . . .*" 9 pp.
   c. "*Das Bild der Cantorsche Überlegung . . .*" 6 pp.
   d. "*Unter Logik versteht man . . .*" 6 pp.

GEORG HENRIK VON WRIGHT

- e. "darfst Du Dich nicht . . ." 4 pp.
- f. "Ich möchte sagen . . ." 2 pp.
- g. "Diese Sicherheit ist eine empirische . . ." 2 pp.
- h. "folgt? ist das Verstehen? . . ." 1 p.

Typescripts.

- 201a. "Notes on Logic." September 1913. The so-called Russell Version. English.
- b. The same. The so-called Costello Version. English.
- 202. The so-called Engelmann TS of the *Tractatus*. 1918. 53 pp.
- 203. The so-called Vienna TS of the *Tractatus*. 1918. 56 pp.
- 204. The so-called Gmunden TS of the *Tractatus*. 1918. (Missing.)
- 205. "Geleitwort zum Wörterbuch für Volksschulen." 1925. 6 pp.
- 206. An essay on identity. English. 1927. 3 pp.
- 207. The so-called Lecture on Ethics. 1929. 13 pp.
- 208. Typescript based on 105, 106, 107, and the first half of 108 (MS Volumes I, II, III, and IV). 1930. 101 pp.
- 209. "Philosophische Bemerkungen." Typescript based on 208. 1930. 139 pp. (Missing.)
- 210. Typescript based on the second half (from p. 133 onward) of 108. 86 pp.
- 211. Typescript based on 109, 110, 111, 112, 113, and the beginning of 114. Probably 1932. 771 pp.
- 212. Typescript consisting of cuttings from 208, 210, and 211. 1932 or 1933.
- 213. The so-called Big Typescript. Probably 1933. viii + 768 pp.
- 214. Three essays. Probably 1933. 15 pp.
  - a. "Komplex und Tatsache."
  - b. "Begriff und Gegenstand."
  - c. "Gegenstand."
- 215. Two essays. Probably 1933. 20 pp.
  - a. "Unendlich lang."
  - b. "Unendliche Möglichkeit."
- 216. An essay, "Gleichungen und Ungleichungen sind Festsetzungen oder die Folgen von Festsetzungen." Probably 1933. 6 pp.
- 217. An essay, "Allgemeinheit einer Demonstration." Probably 1933. 5 pp.
- 218. An essay, "Wie kann uns ein allgemeiner Beweis den besonderen Beweisen schenken?" Probably 1933. 3 pp.
- 219. Typescript beginning "Muss sich denn nicht . . ." Probably 1932 or 1933. 24 pp.

THE WITTGENSTEIN PAPERS

220. Typescript, probably based on 142, of approximately the first half of the prewar version of the *Investigations*. 1937 or 1938. 137 pp.
221. Typescript, based on 117-120 (MS Volumes XIII-XVI), of the second half of the prewar version of the *Investigations*. 1938. 134 pp.
222. Typescript composed of cuttings from 221.
223. Typescript beginning "*Man kann sich leicht eine Sprache denken . . .*," composed of cuttings from 221. (Missing.)
224. Typescript beginning "*Das Überraschende kann in der Mathematik . . .*" composed of cuttings from 221.
225. Typescript of Preface to the prewar version of the *Investigations*. August 1938. 4 pp.
226. Translation into English by R. Rhees, with corrections by Wittgenstein, of the beginning of the prewar version of the *Investigations*. 1939. 72 pp.
227. Typescript of Part I of the final version of the *Investigations*. Probably autumn 1944. 324 pp.
228. "*Bemerkungen I.*" Probably 1945 or 1946. 185 pp.
229. Typescript, being a continuation of 228. Probably composed in 1945 or 1946. 272 pp.
230. "*Bemerkungen II.*" Probably 1945 or 1946. 153 pp.
231. List of corresponding remarks in "*Bemerkungen I*" and "*Bemerkungen II.*" Probably 1945 or 1946. 8 pp.
232. Typescript based on MS Volumes 135-137. 1947-1948. 174 pp.
233. "*Zettel.*" Cuttings from various typescripts from the period 1929-1948, but mostly from 1945-1948 (items 228-230 and 232).
234. Typescript of Part II of the final version of the *Investigations*. Probably dictated in 1949. (Missing.)

Dictations.

301. Notes dictated to G. E. Moore in Norway, April 1914. English. 31 pp.
302. The so-called *Diktat für Schlick*. Approximately 1931-1933. 32 pp.
303. Dictation to Schlick beginning "*Die normale Ausdrucksweise . . .*" Date uncertain. 11 pp.
304. Dictation to Schlick beginning "*Hat es Sinn zu sagen. . .*" Date uncertain. 4 pp.
305. Dictation to Schlick beginning "*Fragen wie diese . . .*" Date uncertain. 1 p.
306. Dictation to Schlick beginning "*Was bedeutet es denn . . .*" Date uncertain. 1 p.

GEORG HENRIK VON WRIGHT

307. The so-called *Blue Book*. English. Dictated to the class at Cambridge in the academic year 1933-1934. 124 pp.
308. The so-called *Brown Book*. English. Dictated to Alice Ambrose and Francis Skinner at Cambridge in the academic year 1934-1935. 168 pp.

COMMENTS ON INDIVIDUAL ITEMS IN THE CATALOGUE

105 and 106. Only the first few entries in 105 are dated; they are from 2-6 February 1929. In 106 there are no dates. It is, however, apparent that the left-hand pages number 8, 10, and so forth, up to 132, and from there to the end (p. 135) of 105 are a continuation of the text in 106. The text in 106 again first runs through the right-hand pages up to 296 and then continues on the left-hand pages up to and including right-hand page 298.

107. The first date occurs on page 87. The date is 11 September 1929. The next date, 6 October 1929, is on page 153. From there on dating is regular. After the entry made on 4 December 1929, which ends on page 229, the writing continues in 108 (Volume IV), pages 1-64. Wittgenstein was in Vienna during the Christmas vacation and did not bring with him from Cambridge 107 (Volume III). The writing in 107 (p. 229) was resumed on 10 January 1930 and continued to 15 February, which is the date of the last entry in 107. On the next day the writing continues in 108 on page 64.

109 and 110. The same sort of "jump" from one manuscript volume to the next, and back, occurs in 109 and 110. The reason is probably the same as in the case of 107 and 108. Pages 1-31 of 110 were written in the period 10 December 1930-28 January 1931. These pages follow chronologically after page 271 of 109. The writing in 109 from page 272 to the end are from 29 January-3 February 1931. Then the writing continues on page 31 in 110.

111. The last date in this volume is 13 September. It is on page 166.

114 and 115. These both fall into two parts. The first part of 114 consists of 60 pages, not paginated by the author, and written in the period from 27 May to 5 June 1932. The second part of 114 is paginated by the author 1-228. There are no dates at all in it. It may be regarded as of one piece with the first part (pp. 1-117) of 115 and with the manuscript 140 on large sheets ("*Grosses Format*"). 115 was commenced on 14 December 1933, but there are no further dates in the first part of 115, either. 140 again is essentially a revision of pages 1-56 of the second part of 114. There are numerous insertions from the first

Příloha č. 2: Přehled publikovaného díla L. Wittgensteina

Zdroj:

PICHLER, A.- SÄÄTELÄ, S. *Wittgenstein: the philosopher and his works.*

B. p.v. Frankfurt : Ontos Verlag, 2006. s. 391-396.

Publikované dílo L. Wittgensteina

Přehled publikovaného díla L. Wittgensteina zahrnuje jeho práce v širokém slova smyslu. Kromě knih obsahuje také korespondenci, poznámky a konverzace. Jednotlivé publikace jsou seřazeny chronologicky podle prvního vydání.

- TLP** “Logisch-philosophische Abhandlung”. In: *Annalen der Natur- und Kulturphilosophie* 14, pp. 184–262 (Leipzig, 1921).
Tractatus Logico-Philosophicus. Tr. C.K. Ogden and F.P. Ramsey. International Library of Psychology, Philosophy and Scientific Method. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1922.
 _____ . Tr. C.K. Ogden and F.P. Ramsey. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., LTD / New York: Harcourt, Brace & Co, 1933.
 _____ . Tr. D.F. Pears and B.F. McGuinness. International Library of Philosophy and Scientific Method. London: Routledge and Kegan Paul, 1961.
Logisch-philosophische Abhandlung. Tractatus logico-philosophicus. Kritische Edition. Ed. Brian McGuinness and Joachim Schulte. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989.
- RLF** “Some Remarks on Logical Form”. In: *Proceedings of the Aristotelian Society* Supplementary volume 9, pp. 162–171 (London, 1929).
 _____ . In: *Ludwig Wittgenstein. Philosophical Occasions 1912–1951*. Ed. James C. Klagge and Alfred Nordmann. Indianapolis and Cambridge, MA: Hackett, 1993, pp. 28–35.
- PI** *Philosophical Investigations / Philosophische Untersuchungen*. Ed. G.E.M. Anscombe and R. Rhees, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1953.
 _____ . Ed. G.E.M. Anscombe and R. Rhees, tr. G.E.M. Anscombe. Second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1958. Repr. 1963, 1967.
 _____ . Ed. G.E.M. Anscombe and R. Rhees, tr. G.E.M. Anscombe. Revised second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1997. Repr. 2000.
 _____ . Ed. G.E.M. Anscombe and R. Rhees, tr. G.E.M. Anscombe. Third edition [with a revised English translation]. Oxford: Basil Blackwell, 2001.
Philosophische Untersuchungen. Kritisch-genetische Edition. Ed. Joachim Schulte in collaboration with Heikki Nyman, Eike von Savigny and Georg Henrik von Wright. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- MWL** G.E. Moore: “Wittgenstein’s Lectures in 1930–33”. “Part I” in: *Mind* 63, pp. 1–15 (Edinburgh, 1954), “Part II” in: *Mind* 63, pp. 289–316 (Edinburgh, 1954), “Part III” in: *Mind* 64, pp. 1–27 (Edinburgh, 1955), “Two Corrections” in: *Mind* 64, p. 264 (Edinburgh, 1955).
 _____ . In: *Philosophical Papers*. London: George Allen & Unwin, 1959, pp. 252–324.
 _____ . In: *Ludwig Wittgenstein. Philosophical Occasions 1912–1951*. Ed. James C. Klagge and Alfred Nordmann. Indianapolis and Cambridge, MA: Hackett, 1993, pp. 45–114.

- RFM** *Remarks on the Foundations of Mathematics / Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik.* Ed. G.H. von Wright, R. Rhees and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1956.
Remarks on the Foundations of Mathematics. Ed. G.H. von Wright, R. Rhees and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Third edition. Oxford: Basil Blackwell, 1978.
- NL** "Notes on Logic". Ed. H.T. Costello. In: *The Journal of Philosophy* 54, pp. 230–245 (New York, 1957).
 _____ . In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1961, pp. 93–106 (Appendix I).
 _____ . In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1979, pp. 93–107 (Appendix I).
- BB** *Preliminary Studies for the "Philosophical Investigations". Generally Known as The Blue and Brown Books.* Ed. R. Rhees. Oxford: Basil Blackwell, 1958. Repr. 1964.
 _____ . Ed. R. Rhees. Second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1969.
- NB** "Tagebücher 1914–1916". Ed. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright. In: *Schriften* Bd. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1960, pp. 85–185.
 "Notebooks 1914–1916". In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1961, pp. 2–91.
 _____ . In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1979, pp. 2–91.
- NDM** "Aufzeichnungen, die G.E. Moore in Norwegen nach Diktat niedergeschrieben hat / Notes dictated to G.E. Moore in Norway". Ed. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright, tr. Günther Patzig and Eberhard Bubser. In: *Schriften* Bd. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1960, pp. 226–253.
 "Notes dictated to G.E. Moore in Norway". In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1961, pp. 107–118.
 _____ . In: *Notebooks 1914–1916.* Ed. G.H. von Wright and G.E.M. Anscombe, tr. G.E.M. Anscombe. Second edition. Oxford: Basil Blackwell, 1979, pp. 108–119 (Appendix II).
- PR** *Philosophische Bemerkungen.* Ed. Rush Rhees. Oxford: Basil Blackwell, 1964.
 _____ . Ed. Rush Rhees, tr. Raymond Hargreaves and Roger White. Oxford: Basil Blackwell, 1975.
 _____ . Ed. Rush Rhees, tr. Raymond Hargreaves and Roger White. Chicago: The University of Chicago Press, 1975.
- PLP** F. Waismann: *The Principles of Linguistic Philosophy.* Ed. R. Harré. London: Macmillan, 1965.

- LC** *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Ed. Cyril Barrett. Oxford: Basil Blackwell, 1966.
- Z** *Zettel / Zettel*. Ed. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1967.
- GB** "Bemerkungen über Frazers *The Golden Bough*". Ed. R. Rhees. In: *Synthese* 17, pp. 233–253 (Dordrecht, Holland, 1967).
- WVC** *Ludwig Wittgenstein und der Wiener Kreis*. Ed. Brian McGuinness. Oxford: Basil Blackwell, 1967.
Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle. Conversations recorded by Friedrich Waismann. Ed. Brian McGuinness, tr. Joachim Schulte and Brian McGuinness. Oxford: Basil Blackwell, 1979.
- CPE** Paul Engelmann: "Briefe von Wittgenstein / Letters from Wittgenstein". In: *Letters from Ludwig Wittgenstein. With a Memoir*. Ed. B.F. McGuinness, tr. L. Furtmüller. Oxford: Basil Blackwell, 1967, pp. 2–59.
- OC** *On Certainty / Über Gewißheit*. Ed. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright, tr. Denis Paul and G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1969.
- PG** *Philosophische Grammatik*. Ed. Rush Rhees. Oxford: Basil Blackwell, 1969.
_____. Ed. Rush Rhees, tr. Anthony Kenny. Oxford: Basil Blackwell, 1974.
_____. Ed. Rush Rhees, tr. Anthony Kenny. Berkeley: University of California Press, 1974.
- EPB** "Eine Philosophische Betrachtung". Ed. R. Rhees, tr. Petra von Morstein. In: *Schriften* Bd. 5. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970, pp. 117–282.
- PT** *Prototractatus. An early version of Tractatus Logico-Philosophicus*. Ed. B.F. McGuinness, T. Nyberg and G.H. von Wright, tr. D.F. Pears and B.F. McGuinness. London: Routledge and Kegan Paul, 1971.
_____. Ed. B.F. McGuinness, T. Nyberg and G.H. von Wright, tr. D.F. Pears and B.F. McGuinness. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1971.
- LFM** *Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics: Cambridge, 1939*. Ed. Cora Diamond. Sussex: Harvester Press, 1976.
- CV** *Vermischte Bemerkungen*. Ed. Georg Henrik von Wright in collaboration with Heikki Nyman. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977.
Culture and Value / Vermischte Bemerkungen. Ed. G.H. von Wright in collaboration with Heikki Nyman, tr. Peter Winch. Oxford: Basil Blackwell, 1980.
_____. Ed. G.H. von Wright in collaboration with Heikki Nyman, revised edition of the text Alois Pichler, tr. Peter Winch. Oxford: Basil Blackwell, 1998.
- AWL** *Wittgenstein's Lectures: Cambridge, 1932–1935*. Ed. Alice Ambrose. Oxford: Basil Blackwell, 1979.

- LWL** *Wittgenstein's Lectures: Cambridge, 1930–1932*. Ed. Desmond Lee. Oxford: Basil Blackwell, 1980.
- RPP** *Remarks on the Philosophy of Psychology / Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie*. Vol. 1. Ed. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright, tr. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1980.
_____. Vol. 2. Ed. G.H. von Wright and Heikki Nyman, tr. C.G. Luckhardt and Maximilian A.E. Aue. Oxford: Basil Blackwell, 1980.
- CMD** M.O'C. Drury: "Conversations with Wittgenstein". In: *Recollections of Wittgenstein*. Ed. R. Rhees. Oxford: Basil Blackwell, 1981, pp. 112–189.
_____. In: *Recollections of Wittgenstein*. Ed. R. Rhees. Revised edition. Oxford: Basil Blackwell, 1984, pp. 97–171, 218–225.
- LW** *Last Writings on the Philosophy of Psychology / Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie*. Vol. 1. Ed. G.H. von Wright and Heikki Nyman, tr. C.G. Luckhardt and Maximilian A.E. Aue. Oxford: Basil Blackwell, 1982.
_____. Vol. 2. Ed. G.H. von Wright and Heikki Nyman, tr. C.G. Luckhardt and Maximilian A.E. Aue. Oxford: Basil Blackwell, 1992.
- PH** "Philosophie". Ed. Heikki Nyman. In: *Revue Internationale de Philosophie* 43, pp. 172–203 (Brussels, 1989).
_____. In: *Ludwig Wittgenstein. Philosophical Occasions 1912–1951*. Ed. James C. Klagge and Alfred Nordmann. Indianapolis and Cambridge, MA: Hackett, 1993, pp. 158–199.
- CCL** *Cambridge Letters. Correspondence with Russell, Keynes, Moore, Ramsey and Sraffa*. Ed. Brian McGuinness and G.H. von Wright. Oxford, U.K./ Cambridge, MA: Blackwell, 1995.
- DB** *Denkbewegungen: Tagebücher 1930–1932, 1936–1937 (MS 183)*. Vol. 1: Normalisierte Fassung. Ed. Ilse Somavilla. Innsbruck: Haymon, 1997.
_____. Vol. 2: Diplomatische Fassung. Ed. Ilse Somavilla. Innsbruck: Haymon, 1997.
Movements of Thought: Diaries 1930–1932, 1936–1937. In: *Ludwig Wittgenstein. Public and Private Occasions*. Ed. James C. Klagge and Alfred Nordmann, tr. Alfred Nordmann. Lanham: Rowman and Littlefield, 2003, pp. 3–255.
- BEE** *Wittgenstein's Nachlass: The Bergen Electronic Edition*. Ed. Wittgenstein Archives at the University of Bergen. Oxford: Oxford University Press, 2000. (*electronic*)
- VOW** *Ludwig Wittgenstein and Friedrich Waismann: The Voices of Wittgenstein. The Vienna Circle*. Ed. Gordon Baker, tr. Gordon Baker, Michael Makkert, John Connolly and Vasilis Politis. London and New York: Routledge, 2003.
- ICE** *Briefwechsel: Innsbrucker elektronische Ausgabe*. Ed. Monika Seekircher, Brian McGuinness, Anton Unterkircher. Charlottesville: IntelLex Corporation, 2004. (*electronic*)